

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Социална, трудова и педагогическа психология”

ТЕОДОРА СТОЙЧЕВА СТОЕВА

РОДИТЕЛСКИ МОДЕЛИ НА ПОВЕДЕНИЕ ПРИ
ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ
НАРУШЕНИЯ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА
ВЪЗРАСТ

АВТОРЕФЕРАТ

на

ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на научна степен „доктор на науките”

Професионално направление: Психология
Научна специалност:
Медицинска психология (Консултативна психология)

София

2014г.

Дисертационният труд се състои от въведение, изложение в 4 глави, заключение, изводи и препоръки, библиография и две приложения. Списъкът на използваната литература е от 320 източника-142 на кирилица и 178 на латиница. В текста са включени 18 таблици и 16 фигури. Общият обем е 449 страници.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Социална, трудова и педагогическа психология“ към Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ с протокол № 2 от 22.10.2014г. и е насочен за защита пред научно жури по професионално направление 3.2. Психология- Консултативна психология.

Публичната защита ще се състои на 27.02.2015г. от 14 часа в 63 аудитория, ет.3, Южно крило, Ректорат на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Материалите по защитата са на разположение в каб.60, ет.3, Южно крило, Ректорат на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

ОБЕКТ, ПРЕДМЕТ И ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на изследването ни са взаимоотношенията родител-дете, осмислени в контекста на родителското поведение, оказващо определено психологическо влияние върху децата и юношите по отношение на психичното им здраве и отклоненията от него.

Предмет на изследването ни са специфичните форми на поведение на родителя, обозначени като родителски стил, създаващи трайни очаквания и нагласи у децата и юношите за възникване на определени ситуации, както и оценки за самите тях.

Цел на изследването е разкриване връзката на специфичните форми на поведение на родителя с възникването на психични отклонения при деца и юноши.

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Изследванията показват, че сред факторите, които влияят най-силно през периодите на социализация на индивид, като най-значим се откроява семейството. Установено е, че прилагането на дехуманизирани родителски практики, включващи различни форми на емоционална и властова злоупотреба в отношението на родителя към детето, е основна предпоставка на възникването на емоционално-поведенчески нарушения у децата и юношите. Поради това емоционално-поведенческите проблеми в детска и юношеска възраст трябва да се разглеждат като сериозно нарушение във функционирането на индивида в средата., в която той живее. Изследването ни потвърждава тезата, че в концепцията за общата грижа за детето, респективно юношата, представянето на неговите затруднения, трябва да се осъществява на равнището на взаимодействието на индивида със средата, по-конкретно със семейната. Възможността за оценка на социалния, освен на индивидуалния аспект, на функционирането на индивида, задава цялостен поглед върху емоционално-поведенческите нарушения. В тази връзка оценката на семейството и родителските стилове се прилага с оглед да се прецени необходимостта от подпомагане от специалисти чрез включване на родителите в превантивни програми, свързани с родителски тренинги.

Независимо от броя на изследванията, посветени на проблема за последствията на родителското поведение върху децата и юношите, липсва цялостен анализ на теорията и практиката на ефективното родителство. От тази гледна точка основна цел на проведеното от нас изследване беше изграждането на специфични модели на родителстване при конкретните нарушения, които да удовлетворяват социалните аспекти на проблема, свързани с тяхната превенция.

Първа глава СЕМЕЙСТВОТО КАТО ФАКТОР ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

В първи параграф се направен исторически преглед на типовете детско - родителски отношения от „стила на детеубийство“ до „помагачия стил“. Във втори параграф са разгледани теориите за семейството като фактор за психично здраве, респективно нарушение, при децата и юношите, в контекста на основните психологически парадигми- психоаналитичната, бихейвиористичната и хуманистичната.

Психоаналитични теории. Основополагащо значение за теорията и практиката на родителското консултиране са идеите на ортодоксалната психоанализа, свързани с недостатъчното, прекомерно или неадекватно удовлетворяване на потребностите на децата и юношите. Особена важност в тази връзка имат възгледите за емоционалната връзка в диадата майка-дете в теорията на обектните отношения (Mahler, M., 1968; Bowlby, J., 1971), както и за особеностите на тези отношения, водещи до дефицит на аз-а при липса на емпатичност от страна на родителя в теорията на аз-а (Kohut, H., 1971). Тези идеи лежат в основата на редица съвременни възгледи за неефективното родителство, свързано с: моделите на псевдолюбов към детето, касаещи свръхзадоволяването на желанията му; концептуализирането на един от стиловете на родителско поведение, отнасящо се до емоционалното negliжиране; и с проблема за емоционалната връзка и отделянето от майката.

Бихейвиористични теории. Можем да обобщим, че главните идеи, свързани с отношенията родител-дете в контекста на поведенческия подход се състоят в това, че родителите се разглеждат като агенти на социализацията и като „моделиращи“ поведението на детето (Skinner, B., 1953; Bandura, A., 1986). За да бъдат модифицирани поведенческите реакции на детето е необходимо родителите да се научат да анализират поведението в термините на: *стимули, последствия и подкрепления*. От особено значение за консултативната практика на родители са методите на въздействие, включващи знания и умения по отношение на: негативното/позитивно подкрепление; моделирането на по-адаптивно поведение; и използването на алтернативни техники на наказанието.

Хуманистични теории. Хуманистичната парадигма има важен принос за развитието на теорията и практиката на родителското консултиране (Адлер, А., 2004; Dreikurs, R., 1975; Rogers, C., 1980). Изключително ценни в това отношение са идеите, свързани с:

уважението към уникалността на детето; конструктивните способности за взаимодействие с него чрез диалог и подкрепа; умереността и „правилната“ родителска власт, отнасящи се до баланс в поощренията и наказанията. От голямо значение за осмислянето на проблема за ефикасността на различните родителски стилове е преразглеждането на идеята за наказанието. Традиционно приетият статут на наказанието като незаменимо средство за въздействие, в контекста на хуманистичния подход, придобива нови измерения. Неговата роля или се оспорва напълно, или поне се видоизменя като се приема, че наказанието трябва да се дава не под формата на критика, а като напътствие, свързано с разрешаване на проблема.

В трети параграф е представен проблема за специфичната роля на майката и бащата за психичното здраве на децата и юношите. Проблемът за ролята на майката и бащата в най-голяма степен се експлицира в психоанализата. D.Winnicott (1958) говори за „достатъчно добрата майка“, която се адаптира към нуждите на детето, създаваща условия за „оптимална фрустрация“, така че да развие способността му за индивидуализация. M. Klein (1932) продължава тази идея по-нататък, приемайки, че през първата година детето има специфично „отношение към обекта“ - майчината гръд.

Ролята на майката за развитието на детето е основно по линия на емоционалните отношения и социалния живот му живот.. Девиациите в ролята на майката са свързани основно с недостига на любов, с отсъствието или индиферентното ѝ отношение.

Ролята на бащата за развитието на детето се експлицира по най-категоричен начин от Ж. Лакан (2011). Бащата въвежда Закона и правилата. Д. Роа (2006) посочва три аспекта на присъствие на *бащата* в психичното пространство на детето: на „статуса и статута“ („символичния“ баща), на идентификацията на детето („идеалния“ баща); на въвеждането на Закона („реалния „баща“). Девиациите в ролята на бащата могат да се открият в недостига на авторитет (следствие на постоянното отсъствие или демонстрацията на неприемливо поведение от страна на бащата), както и в някои погрешни представи за тази роля, водещи до потискане инициативата на детето, до неангажираност с мнение и т.н.

Разгледана е *спецификата в ролята на майката и бащата за психичното здраве на детето в зависимост от пола му.*

Ги Корно (1998) експлицира ролята на „отсъстващия“ баща за психичното развитие на **момчето**. Той разглежда последствията от отсъствието на бащата и идентификацията с него за сина в контекста на *емоционално-поведенческите нарушения*. „Дж. Елиъм и Д. Елиъм (1997), от своя страна, акцентират върху *майчината вина и*

свръхкомпенсацията в отношението на майката към **момчето**. Майчината вина се оказва резултат на недостатъчното внимание, отдадено на сина, следствие на обществената заблуда, че за да стане момчето „мъж“ не трябва да бъде обграждано с прекалена любов. Свръхкомпенсацията, от своя страна, възниква поради отсъствието на бащата. Тези автори достигат до подобни изводи, като тези на Г. Корно (1998), за това, че липсата на връзка на момчето с мъжката му идентичност и прекалената му зависимост от „интернализираната“ майка, довежда до *емоционални-поведенчески проблеми като спотаен гняв и депресивни състояния*.

Д. Елиъм и Д. Елиъм (1997) разглеждат и *ролята на майката и бащата* за психичното благосъстояние на **момичето**. Те разкриват как липсата на нормална връзка на момичето с бащата, възприеман като „специален мъж“ от него, може да доведе до редица емоционални и поведенчески проблеми. По различна от ролята на бащата се явява *ролята на майката* в живота на **момичетата**. Майката търси продължение на себе си в дъщерята и завишените ѝ очаквания на спрямо нея могат да резултират в *поведенчески нарушения*, свързани с различни форми на *протест и съпротива*.

В **четвърти параграф** е представена **типология на родителското поведение**. Разгледан е бидименсионалният модел на родителско поведение, разгръщаш се около две оси: авторитаризъм (контрол) - либерализъм (свобода), любов (приемане) – враждебност (неприемане). Комбинирането на двете дименсии резултира в 4 родителски стила: **авторитарен (авторитаризъм - враждебност); авторитетен (авторитаризъм - любов); разрешаващ (либерализъм - любов); емоционално negliжиращ (враждебност - либерализъм)**. По-късно към тези 4-ри стила се прибавя стила на „свръхпротекция“, като специфична разновидност на съчетаването на „авторитаризъм - любов“ (Harper-Dorton, H., 2002; Крайг, Г., 2007; Стаматов, Р., 2000). По-долу са представени обобщено петте стила на родителско поведение и последствията от тях за детето в контекста на емоционално-поведенческите нарушения:

1.Авторитарен- характеризира се с проява на авторитарност и рестриктивност, от страна на родителите, което може да резултира в чувство за вина, тревожност и агресия у детето.

2.Емоционално negliжиращ– характеризира се с отношение на пренебрежение към детето, от страна на родителя., което може да резултира в чувство на безпомощност, вина и комплекс за малocenност у детето.

3.Свръхпротективен- довежда най-често до пасивно и зависимото поведение на детето.

4.Демократичен- характеризира се с активно участие на

родителя в живота на децата, както и с проява на емпатичност към техните нужди., което способства за отслабване на агресивността., доколкото децата се подчиняват на правила, които схващат за справедливи, а не за деспотични.

5.Разрешаващ.- характеризиращ се с незначителен контрол върху децата и неналагане на правила, което може да доведе до усещането, че дори агресията е легален способ за решаване на проблеми.

Пети параграф е посветен на **теориите за семейно функциониране**, като е представена системната теория на G.Batson, структурната теория на S.Minuchin и тренсгенерационната теория на M.Bowen.

В шести параграф са разгледани **техники за повлияване на деца и юноши с емоционално-поведенчески нарушения**, които могат да се използват в родителския тренинг. Понастоящем обучението на родители се базира на овладяването на постановки от Транзакционния анализ, бихейвиористичния и хуманистичен психотерапевтичен подход (Parent-training programs, 2013; Пенев, Р., 2013; Гордън, Г., 2000). Основание за откриване на паралел между психотерапията и общуването между родителя и детето в семейството са дали постановки, развити преди всичко в контекста на личностно-центрирания подход (Rogers, C., 1980). Техниките, които предлагаме са основани на идеята, че общуването между родителите и децата може да увеличи своя формиращ и преобразуващ потенциал, ако се адаптират постановки от психотерапията, имащи отношение към лечението и превенцията на емоционално-поведенческите отклонения. Представили сме подходи и постановки, някои, от които се използват и понастоящем, съдържащи потенциал за практиката на родителския тренинг.

Психоаналитичен подход. Елементи на психоаналитичния подход са подходящи за използване от родителите при тяхната интеракция с децата и юношите, най-вече за превенция на емоционални и поведенчески проблеми. Подобна възможност се експлицира в постановки на една нова научна област, която е била е обозначена терминологично като „*психоаналитична педагогика*“.

В тази връзка са представени указания за прилагане на психоаналитични постановки, от страна на родителя, свързани с: *разпознаването на различните защитни механизми; окуражаването на сублимацията - като най-ефективен, свързан с личностното израстване защитен механизъм и като превантивен фактор по отношение възникването на психични нарушения; и др.*

Катарзис. Катарзисът може да се използва от родителя при възникнало вече емоционално нарушение у детето.

Представени са указания за прилагане на техниката на катарзиса, от страна на родителя, свързани основно с: *насърчаване не само на вербалното изразяване на случилото се, но и на невербалните прояви - като плача, израз на страдание.*

Когнитивен подход. Цел на този подход е погрешните ирационални съждения, водещи до емоционални и поведенчески отклонения да бъдат елиминирани и заменени с по-рационални, т. е. такива, които водят до емоционално благосъстояние. Особено полезна може да бъде *техниката на убеждаване.*

Представени са техники от когнитивния подход, които могат да използват родителите, за постигане на когнитивна промяна. като: *реатрибутиране на причините за успеха и неуспеха; формиране на нов начин на преработка на информацията.; премахване на негативните самоопределения чрез разубеждаване; и др.*

Метод на сугестия. Доколкото внушението, за разлика от убеждаването, е ориентирано към несъзнателната сфера и емоциите, то е ефективен метод за въздействие при деца, поради преобладаване на емоционалната сфера над когнитивната в тази възраст.

Бихейвиористичен подход. Родителите е уместно да бъдат насочени към съвместна и балансирана употреба на наказанията и подкрепленията, като ефектът на съвместност на двата метода се подчертава в много приложни изследвания . В това отношение могат да се използват различни стратегии- например, на *диференцирано подкрепление*, базирано на използването на подкреплението като следствие, което създава условие, чрез което се подкрепят само желаните поведения и се угасяват нежеланите такива.

Наказателните техники, от своя страна, се отнасят до методи на контрол и ограничаване на проблемното поведение и се класифицират в **две категории**: категория на доставяне на нежелателни последствия и категория на изключване на желателни последствия

Хуманистичен подход. Според теорията на С.Rogers промяна в поведението на детето може да се очаква, ако се измени съдържанието на Аз-концепцията му. Тази промяна може да се осъществи на базата на самоприемане по отношение на нежеланите страни на собствената личност, което е резултат от отношението на приемане и неосъждане от страна на родителя. Проявата на обич, емпатия и приемане спрямо детето, задвижва процеса на самоприемане у него, като довежда до *реална* (включваща и негативни черти), в същото време - *позитивна самооценка*. Последното е най-важния превантивен фактор по отношение възникването на емоционално-поведенчески нарушения.

Транзакционен анализ Транзакционният анализ е важен в контекста на общуването, на социалните взаимодействия, тъй като отчита във всеки тип взаимоотношение родител-дете жизнената

позиция и състоянието на „Егото” на участниците в процеса (Бърн, Е., 2008). Значимостта на този подход може да бъде открита в тезата, че емоционално-поведенческите нарушения при децата и юношите са резултат от разстроени интерперсонални отношения между тях и родителите им. Консултирането на родители може да включва указания за прилагане на постановки от ТА като:

-Модел на родителско поведение и его-състояния. От гледна точка на ТА различните модели на родителско поведение имат своя еквивалент под формата на определено его-състояние и тип транзакция. Така например, в авторитарния стил можем да открием чертите на его-състоянието на Родителя, свързани с склонност: да се използват методите на похвали и наказания; да се спазват определени правила и т. н. Възрастовите особености на децата могат да предполагат използването дори на авторитарен стил на родителстване. В тази връзка можем да заключим, че включването на подходящо его-състояние е от съществено значение за правилните взаимоотношения между родителя и детето.

-Транзакциите в отношенията родител-дете. В повечето случай е уместно родителят да използва транзакцията между Грижовен Родител и Адаптирано Дете. В юношеския период, за да бъде активирано рационалното его-състояние на Възрастен в юношата, родителят също трябва да действа от позицията на обективния и разумен Възрастен.

-Жизнените позиции във взаимоотношението родител-дете Възможни са няколко съотношения между Аз-образа на детето (резултат от взаимоотношението му с родителя) и неговата жизнена позиция. Когато детето има реалистична представа, резултат на демократичен стил на родителстване, то ще има жизнена позиция от типа: ”Аз съм добър - Вие сте добри”. Тази позиция е основен превантивен фактор по отношение на възникването на емоционално-поведенчески нарушения .

-Жизнени сценарии във взаимоотношението родител-дете. Сценарият според Е. Бърн е жизнен план, създаден в детството под влияние на родителите. Така при транзакции от типа Критичен родител- Дете, детето възприема трайно сценарната роля на угаждащ на другите, която можем да наречем ”Пепеляшка”.

По-горе представените техники, част, от които се използват и понастоящем в родителския тренинг, са взаимствани от психотерапевтичната практика, но имат качествени различия, поради спецификата на преследваните цели. В случая става дума за родителско поведение, което пълноценно оползотворява възможностите на психотерапевтичните методи, като е насочено не толкова към лечение, а към превенция..

Втора глава ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ИНДИВИДА В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ: СЕМЕЕН КОНТЕКСТ

В първи параграф са разгледани онези **психологически теории на развитието**, които притежават *обяснителен потенциал за ролята на родителското поведение при възникването на емоционално-поведенческите нарушения* в детска и юношеска възраст. С оглед на специфичната ни изследователска цел - разкриване ролята на семейството за възникването на психични нарушения при деца и юноши, са представени теории за развитието в контекста на различните психологически парадигми- психоаналитичната, бихейвиористичната и хуманистичната. Тези теории съдържат, повече или по-малко, експлицитно изразени идеи за ролята на родителското поведение при възникването на емоционално-психично нарушение.

В следващите два параграфа се разглеждат **психичните особености на децата и юношите в семеен контекст**. *Акцентирано е върху конструкти, релевантни на изследваните от нас емоционално-поведенчески нарушения, а именно - аз-концепцията и преживяването на вина (като свързани с депресията); спецификата на връзката майка - дете (свързани с тревожността); развитието на просоциално поведение и емпатия (като свързани с агресията).*

Разгледана е ролята на родителите за развитието на самооценката, като лежаша в основата на редица емоционално-поведенчески нарушения, като депресията, социалната тревожност и агресията. Дискутирани са взаимоотношенията на юношата с родителите, като имащи решаващо значение за решаване на възрастовата задача на този период- постигане на емоционална, поведенческа и нормативна независимост от родителя и формиране на идентичност. Разгледани са неефективните родителски стратегии, възпрепятстващи процеса на самоопределение на юношата, водещи до депресия, тревожност, злоупотреба с психоактивни вещества и деликвентност.

Трета глава ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАРУШЕНИЯ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

В първи параграф се дефинират понятията за „психично здраве“ и „психична норма“. Пояснява се, че разглежданите от нас емоционално-поведенчески нарушения – на *тревожност, депресия и агресия*, имат своя клиничен и неклиничен вариант, които се различават основно количествено- или по степента на проява на определени субективни оплаквания и поведенчески прояви. Предмет на изследването ни са неклиничните прояви на тези разстройства, като от

тази гледна точка е по подходящо те да бъдат означавани като „отклонения”, а не „нарушения” на нормата.

Представена е **класификация на нарушенията** на емоциите и поведението при деца и юноши в контекста на групирането на нарушенията в категориите на – **неконтролируеми, екстернално насочени**, свързани с нарушения на активността и социалното поведение; като агресивността, и **интернално насочени**- свързани с вътрешния психологически свят на децата и юношите, като тревожността и депресията.

Представени са типичните за детството и юношеството емоционално-поведенчески нарушения- тревожност, депресия и агресия, в контекста на психоаналитичния, бихейвиористичния и когнитивния модел.

Тревожността се концептуализира:

- В контекста на *психоаналитичния подход* във връзка: с проблема за раздялата и привързаността в детството (Bowbly, J., 1951); с необходимостта от проява на емпатия и насочване на индивида към дейности за сублимиране на импулсите в юношеството (Фройд, А., 1999).
- В контекста на *бихейвиористичния подход* във връзка: с теорията за обуславянето, резултат на физическо или психологическо насилие- с ясни импликации за добрите родителски практики (Bandura, A., 1986).
- В контекста на *когнитивния подход* във връзка: с наличието на когнитии, резултат на определен родителски стил- като авторитарния, водещи до негативни възприятия за себе си (Ellis, A., 1962).
- В контекста на *личностния подход* във връзка: с неадекватното развитие на егото, резултат на родителски стил на negliжиране, при който детето преживява раздялата с обекта на привързаност, като не създава вътрешна репрезентация на значимия друг и диференциран образ за себе си (Kohut, H., 1971).

Депресията се концептуализира:

- В контекста на *психоаналитичния подход* във връзка с тезите за: нарастване на строгостта на Суперегото, пораждащо вина, резултат на деструктивните желания на детето към родителите, следствие на тяхното отношение към него (Abraham, K., 1911); negliжирането на детето, от страна на родителя, водещо до загуба на аз-обект и вътрешна дезинтеграция у него (Kohut, H., 1971); негативното отношение към детето в периода, когато проектира деструктивните си импулси върху гърдата, което

води до чувство на вина (Klein, M., 1932)

- В контекста на *бихейвиористичния подход* във връзка с тезата за реципрочния детерминизъм на: среда-личност-поведение, с импликации за прилагането на наказания от страна на родителя (Bandura, A., 1986).
- В контекста на *когнитивния подход* във връзка с тезата за наличие на негативни когнитивни схеми и ирационални убеждения, резултат на неправилни родителски стилове, като авторитарния (Ellis, A., 1962).

Агресията се концептуализира:

- В контекста на *психоаналитичния подход* във връзка с тезата за деструктивните импулси на детето, които родителят може да пренасочи и те да бъдат сублимирани в социално-приемлива дейност (Фройд, З., 1990).
- В контекста на *бихейвиористичния подход* във връзка с тезата за агресивността като продукт на социално-културно научаване- с ясни импликации за ролята на родителите като модели за подражание (Bandura, A., 1986).
- В контекста на *когнитивния подход* във връзка с тезата на научаването, имплицираща, че децата на родители, които приписват агресивни намерения на партньора, ще възприемат поведението на другите като заплашващо и ще отговарят с агресия (Ellis, A., 1962).

Четвърта глава ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЕМЕЙНАТА СРЕДА И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИТЕ НАРУШЕНИЯ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Цел на изследването е да се разкрие зависимостта между различните дименсии на семейния климат и на родителския стил и наличието на емоционално-поведенчески отклонения в детска и юношеска възраст.

Основна хипотеза на изследването е допускането за диференцирани отношения на зависимост между различните дименсии на семейния климат и родителския стил и наличието на емоционално-поведенчески отклонения при деца и юноши.

Основните задачи на изследването са обусловени от формулираната цел и хипотеза:

1. Да се разработи собствена методика за провеждане на изследването, включваща допълнителни спрямо традиционно отчитаните параметри на родителско поведение.

2. Да се установи ролята на различните форми на родителско поведение върху възникването на емоционално-поведенчески

нарушения при деца и юноши, в контекста на полова диференциация на родителската роля и семейната структура.

3. Да се формулират конкретни препоръки за консултирането на родители при различните емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши.

5. Да се изградят обобщени модели на неефективните/ефективните родителски стилове в контекста на емоционално-поведенчески нарушения в детска и юношеска възраст с оглед на превенцията на тези нарушения.

Основните единици на анализ са различните дименсии на семейния климат и на родителския стил и на емоционално-поведенческите нарушения.

Единици на анализ, свързани с емоционално-поведенческите нарушения: *тревожност, депресия, агресия*

Единици на анализ, свързани със семейния климат и родителския стил:

Дименсии на семейния климат. Изследвали сме 10 дименсии на семейния климат- *кохезия, експресивност, независимост, конфликт, ориентация към постижение, интелектуално-културна ориентация, морално-религиозен акцент, ориентация към активно възстановяване, организация, контрол*

Дименсии на родителския стил. Изследвали сме общо 11 дименсии на родителския стил: *авторитарен, демократичен, разрешаващ, свръхпротектиращ, емоционално неглижиращ, приемане, симбиоза, фрустрация, ригидност, емпатичност, прилагане на наказания.*

По отношение на *родителските стилове* сме провели по две изследвания- за всяко от трите емоционално-поведенчески отклонения при деца и юноши - тревожност, депресия и агресия. При първото изследване върху тревожността, депресията и агресията е използван утвърден в практиката въпросник за родителски нагласи (PARI), а при второто- е използван въпросник, който беше конструиран за целите на измерване на допълнителни дименсии на родителския стил, които не са включени в PARI.

Извадка: Изследователският ни контингент, за **общо 12-те на брой изследвания**, които сме провели в периода **2003-2011**, включва **868** лица в детска и юношеска възраст.

Методи на изследване

Оценъчни скали

1. Скала за семеен климат (Moos, R., 1986).

2. PARI (Parental attitude research instrument) (Schaffer, E. & Bell, R., 1958) за изследване на семейните взаимоотношения

3. Авторски въпросник за изследване на родителския стил (Стоева, Т., 2010)
4. Скала за тревожност (Spielberger, C., 1984)
5. Скала за депресия (Zung, W., 1965).
6. Скали за изследване на страх и тревожност при деца (Маджирова, Н., 2003)
7. Скали за изследване на агресивността и депресията, предназначени за деца от началното училище (Шишков, А., 2000).
8. Скала за изследване на агресивността (Buss, D. & Perry, M., 1992)

Статистически методи

За статистическата обработка на данните сме използвали статистически анализи, доказващи връзки и зависимости в съответствие с поставените задачи и предложени хипотези

1. *T-test* – за установяване на статистически значими различия между групите на децата и юноши с и без емоционално-поведенческо нарушение.

2. *Дисперсионен анализ*:

- за установяване на статистически значими различия между групите на децата и юношите с и без емоционално-поведенческо нарушение, като се използва *F*-отношението.
- за установяване на ефекта от взаимодействието на независимите променливи (отделните дименсии на родителския стил) по отношение на зависимата променлива (съответното емоционално-поведенческо нарушение)

3. *Регресионен анализ*- за изследване на вида зависимост между независимата променлива (съответната дименсия на семейния климат или родителски стил) и зависимата променлива (съответното емоционално-поведенческо нарушение)

4. *Cronbach's alpha*- за установяване коефициента на вътрешна консистентност на скалите.

Включили сме и демографско проучване, което допълва набора от параметри за оценка на влиянието на родителя върху детето, респ. юношата.

Провели сме няколко изследвания, посветени на връзката на: семейния климат, родителските стилове, половата диференциация на родителската роля, семейната структура и поредността на детето в семейството, и емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши.

ТЕОРЕТИЧНИ МОДЕЛИ НА ВЗАИМОВРЪЗКИТЕ НА РОДИТЕЛСКИТЕ СТИЛОВЕ И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАРУШЕНИЯ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

Заявените единици на анализ в изследването сме включили в система от взаимовръзки в контекста на представени схематизирано теоретични модели на очакваните най-значими зависимости между тях. За тази цел сме изложили по-долу схематизирани обобщени модели на очакваните взаимовръзки между заложените променливи в изследването, свързани с родителския стил и емоционално-поведенческите нарушения в детска и юношеска възраст. Тези модели онагледяват зависимостите, които допускаме, че съществуват, между родителските стилове и изследваните нарушения при деца и юноши в общ план.

Детска възраст

Тревожност. В контекста на основните родителски стилове допускаме наличие на връзка между:

- Стила на емоционално negliжиране и тревожността в детска възраст, имайки предвид потребността от одобрение и сигурност в тази възраст.

В контекста на допълнителните параметри на родителския стил допускаме наличие на връзка между параметрите:

- Приемането и тревожността в детска възраст, от гледна точка на потребността от емоционална подкрепа в тази възраст.

Депресия В контекста на основните родителски стилове допускаме наличие на връзка между:

- Стила на емоционално negliжиране на родителя и депресията, доколкото този стил се допуска да доведе до ниска самооценка и преживявания на потиснатост в детска възраст.

В контекста на допълнителните параметри на родителския стил допускаме наличие на връзка между параметрите:

- Приемането и депресията при децата, доколкото отсъствието на приемане, свързано с отношение към детето като към лошо, недостойно за уважение, резултира в ниска самооценка.

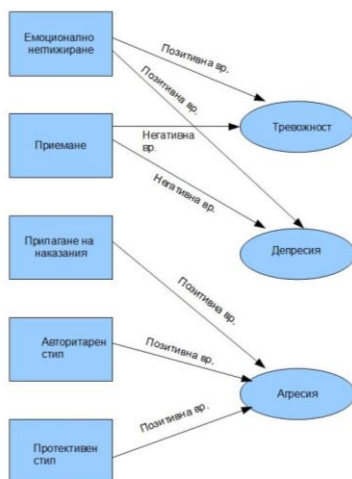
Агресия В контекста на основните родителски стилове допускаме наличие на връзка между:

- Авторитарността и агресията, доколкото този родителски стил се отнася до използване на методи на наказание и оттегляне на любовта на родителя, водещи до тревожност, често свързана с агресивни прояви.
- Протективния стил и агресията, доколкото при този стил е налице ограничаване на контактите на детето,

- възпрепятстващо развитието на социални умения, което може да резултира в агресивни прояви.

В контекста на допълнителните параметри на родителския стил допускаме наличие на връзка между параметрите:

- Прилагането на наказание и тревожността в детска възраст, доколкото този параметър представлява краен израз на проява на авторитарността, при който се налагат сурови ограничителни мерки върху детето.

Теоретичен модел на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца

Юношеска възраст

Тревожност. В контекста на основните родителски стилове допускаме наличие на връзка между:

- Авторитарния родителски стил и тревожността, имайки предвид потребността от автономност във вземането на решения в тази възраст

В контекста на допълнителните параметри на родителския стил допускаме наличие на връзка между параметрите:

- Симбиозата и тревожността, доколкото емоционалната фузия и сливане с родителя са в разрез с потребността от постигане на емоционална независимост от родителя.

Депресия. В контекста на основните родителски стилове допускаме наличие на връзка между:

- Стила на емоционално неглижиране и депресията в тази възраст, доколкото този стил може да доведе до ниска самооценка, която продължава да се формира от родителя
- Протективния стил и депресията, доколкото при този стил на поведение не се приема стремежът към автономност на юношата и неговата нова „самоличност“, което може да го доведе до съмнения в себе си и до понижаване на самооценката му.

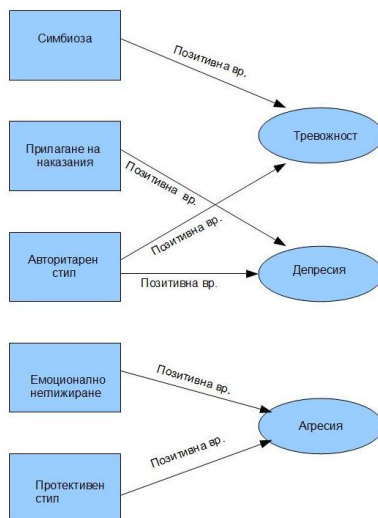
Агресия. В контекста на основните родителски стилове допускаме връзка между:

- Авторитарния стил и агресията, доколкото този стил е в пълно противоречие с търсенето на автономност от страна на юношата.

В контекста на допълнителните параметри на родителския стил допускаме наличие на връзка на параметъра:

- Прилагането на наказание и агресията, като краен израз на авторитарността и висока степен на стремежа на родителя да наложи своите изисквания.

Изложените, в този параграф, схематизирани теоретични модели на очакваните взаимовръзки между единиците на анализ, свързани с родителския стил и емоционално-поведенческите нарушения, бяха емпирично верифицирани в частен и по-общ план. Теоретично очакваните взаимовръзки бяха проверени в **по-частен план** в по-долу представените няколко изследвания върху родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения, осъществени *при наличието на полова диференциация*. Тези взаимовръзки бяха проверени и в **по-общ план**, на базата на изследване върху родителските стилове и

Теоретичен модел на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при юноши

емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши, осъществено *при отсъствието на полова диференциация*.

СЕМЕЕН КЛИМАТ, ТРЕВОЖНОСТ И ДЕПРЕСИЯ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Цел на изследването беше да се установи каква е връзката между отделните параметри на семейния климат, от една страна, и тревожността и депресията, от друга.

Хипотези

Детска възраст

1. Беше допуснато, че намаляването на кохезията (което е свързано с неудовлетворяване на потребността от близки взаимоотношения, водещо до чувство на несигурност) е свързано с повишаване на тревожността в тази възраст.

2. Беше допуснато, че намаляването на експресивността в семейството (свързано с отношение на безразличие към детето, водещо до съмнение в собствената значимост) е свързано с повишаване на депресивността в тази възраст.

Юношеска възраст

1. Беше допуснато, че намаляването на независимостта, а също и намаляването на организираността в семейството е свързано със завишаване на тревожността, базирано на амбивалентната нагласа към

родителите (потребност от независимост, от една страна, и потребност от получаване на насоки и указания, от друга).

2. Беше допуснато, че намаляването на експресивността в семейството (свързано с индиферентно отношение към юношата, водещо до поява на съмнения относно собствената му значимост) и увеличаването на конфликтността (свързано с приписване на вината върху самия него, поради характерното за тази възраст ниско самоуважение) е свързано със завишаване на депресията.

Задачи

1. Да се установи каква е зависимостта между различните дименсии на семейния климат върху депресията и тревожността при деца и юноши.

2. Да се установи наличието или отсъствието на различие по отношение на отделните дименсии на семейния климат в двата възрастови периода.

3. Да се изведат конкретни препоръки за семейното и родителско консултиране на деца и юноши с тревожност и депресия.

Извадка: Изследването се проведе през 2003 г. Бяха изследвани 76 лица в детска възраст (9-10 годишна възраст) и 85 лица в юношеска възраст (14-16) годишна възраст).

Инструментарий:

1. Скала за семеен климат (Moos, R., 1986)

2. Въпросник за изследване на тревожност (Spielberger, C., 1984).

3. Скала за депресия (Zung, W., 1965).

4. Въпросник за изследване на страх и тревожност при деца (Маджирова, Н., 2003)

5. Въпросник за изследване на агресивността и депресията, предназначен за деца от началното училище (Шишков, А., 2000).

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анали беше установена, за **детска възраст**, връзка между дименсията - семеини конфликти ($\beta = 0,17$; $F=7,89$; $p<0,05$) и тревожността. За **юношеска възраст** беше констатирана връзка между дименсията независимост ($\beta=-0,63$; $F=27,31$; $p<0,001$) и тревожността и дименсията експресивност ($\beta=-0,37$; $F=5,75$; $p<0,01$) и депресията.

Междугруповото сравнение, проведено на базата на t-test, показва за **детска възраст** статистическо значимо различие по отношение на дименсията- експресивност ($t= 2,40$; $p<0,05$) между групата на депресивните и недепресивни. За **юношеска възраст** беше установено статистически значимо различие по отношение на дименсията: независимост ($t=4,92$; $p<0,001$); ориентация към постижение ($t=2,70$; $p<0,01$) между групата на тревожните и

контролната групата; и конфликт ($t=2,57$; $p<0,05$) между групата на депресивните и контролната група.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Хипотезата за липса на експресия на чувствата в семейството при депресия беше потвърдена. Не беше потвърдена хипотезата за това, че повишаването на кохезията в семейството е свързана с намаляване на тревожността. От друга страна, резултатите показват връзка между на семеините конфликти и тревожността ($\beta=0,17$; $F=7,89$; $p<0,05$). Вероятно обяснение за резултатите за параметъра „кохезия“ и „семеини конфликти“ е това, че в детска възраст възприятието за несигурност по отношение на средата се определят от наличието на явни признаци за това, каквито са наличието на конфликти между членовете на семейството, а не отсъствието на сплотеност между тях.

Юношеска възраст. Като цяло резултатите подкрепят хипотезите ни. Беше установено, че с повишаване на експресивността в семейството намалява депресията при юноши ($\beta=-0,37$; $F=5,75$; $p<0,01$). Също така резултатите показват, че липсата на автономност и независимост в семейството се характеризира с наличие на тревожност в тази възраст ($t=4,92$; $p<0,001$).

Хипотезата, че намаляването на организираността е свързана с увеличаване на тревожността не беше потвърдена. Вероятно това се дължи на контингента от изследвани, съставен от лица в период на юношеството, когато индивидът е постигнал известна самостоятелност, което променя нагласата му да търси и получава насоки от родителите.

Също така резултатите показаха, че характерно за семейния климат, при тревожност, е наличието на ориентация към постижение ($t=2,70$; $p<0,01$). Вероятно това се дължи на отсъствието на самоувереност в юношата дали ще може да отговори на изискванията на своите родители. Също така резултатите подкрепят хипотезата за това, че характерно за семейния климат, при депресия, е наличието на конфликт ($t=2,57$; $p<0,05$). Това може да се обясни с нагласата на юношата да поема отговорност за негативните събития не само поради ниска самооценка, но и поради нежелание да признае, че неговите родители са лоши. Това е свързано с потребността му да възприема родителите си като надеждни, въпреки стремежа му да се еманципира по отношение на тях.

Беше установена и тенденция на увеличаване вероятността от наличие на депресията при завишен контрол ($t=1,94$; $p<0,05$). Това вероятно е свързано с авторитарния стил на поведение, при който

родителите вземат решения без отчитане на мнението на юношата, водещо до понижаване на неговата самооценка.

Сравнително проучване. Изследванията потвърждават резултата от нашето емпирично изследване по отношение на семеините конфликти- като патогенен фактор за възникване на емоционални нарушения при децата. Получените от нас резултати за липса на влияние на параметъра- кохезия в семейството, може да намери обяснение в контекста на изследването на S.Jaser (2005), в което се посочва ролята на родителската депресия като медиатор на връзката- семейна кохезия и емоционално нарушение при деца.

В нашето изследване се потвърди ролята на параметрите- семеен конфликт, експресивност, ориентация към постижение, контрол като патогенни фактори за развитието на емоционални нарушения в юношеска възраст.

РОДИТЕЛСКИ СТИЛОВЕ И ТРЕВОЖНОСТ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Цел на изследването беше да се установи каква е зависимостта между семейната среда и тревожността при деца и юноши в три аспекта, по отношение на: родителски модели на поведение, съпружески взаимоотношения и начин на живот.

Хипотези

1. Беше допуснато, че родителският стил на емоционално отхвърляне е свързан с тревожност в детска възраст, отчитайки потребността от одобрение и сигурност в тази възраст.

2. Беше допуснато, че родителският стил на доминантност е свързан с тревожност в юношеска възраст, отчитайки потребността от независимост в решенията и преценките в тази възраст.

Задачи

1. Да се установи каква е зависимостта между различните дименсии на родителския стил върху тревожността в детска и юношеска възраст.

2. Да се установи наличието или отсъствието на различие по отношение на отделните дименсии на родителския стил при тревожни спрямо нетревожни лица в двете възрастови групи.

3. Да се изведат конкретни препоръки за консултирането на родители на деца и юноши с тревожност.

/ПЪРВО ИЗСЛЕДВАНЕ/

Изводка. Изследването се проведе през 2009г. В изследването взеха участие 48 момчета и 45 момичета, на 10-годишна възраст; и 51 момчета и 54 момичета на 15-годишна възраст.

Инструментарниум

1. PARI (Parental attitude research instrument) (Schaffer, E. & Bell, R., 1958) за изследване на семейните взаимоотношения
2. Въпросник за изследване на тревожност (Spielberger, C., 1984)
3. Въпросник за изследване на страх и тревожност при деца (Маджирова, Н., 2003)

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анализ беше установена за **детска възраст** при **момчетата** връзка между дименсията „отклонение на контакта с детето” и тревожността ($\beta=0.37$; $F=5.12$; $p<0.001$), а при **момичетата** - за дименсията: „отклонение на контакта с детето” ($\beta=0.32$; $F=4.83$), и „семеини конфликти” ($\beta=0.41$; $F=7.15$; $p<0.01$) и тревожността. За **юношите** при **момичетата** беше установена връзка между дименсията „отклонение на контакта с детето” ($\beta=0.27$; $F=3.64$; $p<0.01$) и тревожността.

Междугруповото сравнение, проведено на базата на t-тест, показва за **детска възраст** при **момчетата** различие, близко до статистически значимото, между групата на нетревожните и групата на тревожните, по отношение на дименсията: „стремеж да се ускори развитието” ($t=1.95$). При **момичетата** бяха установени статистически значими различия, между групата на тревожните и групата на нетревожните, по отношение на дименсията „отклонение на контакта с детето” ($t=5.76$; $p<0.01$). За **юношеска възраст** при **момчетата** беше констатирано статистическо значимо различие между групата на тревожните и групата на нетревожните по отношение на дименсията „потискане на агресивността” ($t=2.21$; $p<0.05$). При **момичетата** беше установено различие, близко до статистически значимото, между групите на тревожните и групата на нетревожните, по отношение на дименсията „стимулиране на словесната експресия” (вербализация) ($t=1.96$)

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Хипотезата ни за детска възраст се потвърди. Беше установена зависимост между родителския стил на емоционално отхвърляне, чрез дименсията „отклонение на контакта с детето” и тревожността в детска възраст, както при момчетата ($\beta=0.37$; $F=5.12$; $p<0.001$) така и при момичетата ($\beta=0.32$; $F=4.83$).

В контекста на полова диференциация по отношение на потребността от получаване на подкрепа и сигурност може да бъде интерпретиран и резултата за дименсията „семеини конфликти” в детска възраст ($\beta=0.41$; $F=7.15$; $p<0.01$). Той показва, че конфликтите

между родителите, създаващи психологическа атмосфера на несигурност за детето са значим фактор за тревожност само при момичетата.

Резултатите налагат идеята, че потребността от самоутвърждаване и самодоказване е присъща на мъжкия пол и се проявява още в детството. Получените данни за дименсията „стремеж да се ускори развитието” ($t=1.95$, $p<0.05$) показват, че момчетата още в детска възраст са по-чувствителни към неуспеха, резултат на завишените изисквания и очаквания на околните.

Юношеска възраст. Можем да считаме, че полученият резултат потвърждава хипотезата ни за юношеска възраст. Беше установено, че тревожността в юношеска възраст се характеризира с наличие на авторитарен родителски стил, проявен в резултата за дименсията „потискане на агресивността” ($t=2.21$; $p<0.05$). Това доказва тезата за основната потребност в тази възраст, свързана с еманципация от родителите и самоопределение. Доколкото този резултат се отнася основно до групата на момчетата той може да бъде обяснен в контекста на полова диференциация, свързана с потребността от самоутвърждаване при мъжа.

Резултатите показват, че стилът на емоционално дистанциране, свързан с дименсията „отклонение на контакта с детето” довежда до тревожност не само в детска, но и в юношеска възраст ($\beta =0.27$; $F=3.64$; $p<0.01$). Този резултат може да се обясни с двукратното отношение на юношата по отношение на независимостта спрямо родителите. От една страна, той се стреми към независимост, а от друга, доколкото е все още несамостоятелен, продължава да изпитва потребност от насока и позитивна стимулация от страна на родителите. Тази тенденция се откроява, обаче само при момичетата. За обяснение на това може да ни послужи тезата за традиционната роля на жената в обществото, която не предполага стремежа към автономност при жената да бъде ясно изразен, независимо от възрастта. В същия контекст може да бъде обяснен и резултата, получен за дименсията „стимулиране на словесната експресия” (вербализация) ($t=1.96$, $p<0.05$) в юношеска възраст, показващ, че споделянето на проблемите с родителите, от страна на момичетата, е фактор за отсъствието на тревожност. Този резултат отново ни насочва към идеята за полова диференциация спрямо потребността от съхраняване на отношенията с възрастните, независимо от съществуващия стремеж към автономност в тази възраст.

Сравнително проучване. В нашето изследване се потвърди резултата от изследването на A.Kiff & N.Bush (2011) за това, че емоционалното negliжиране е свързано с тревожност при децата,

което категорично доказва тезата за необходимостта на детето от сигурност и подкрепа. Не се потвърди в изследването ни резултата за влиянието на авторитарния родителски стил върху тревожността. Това е вероятно, защото в посоченото чуждестранно изследване авторитарният стил се явява патогенен фактор за развитие на тревожност само при опосредстващата роля на определени променливи, свързани с индивидуалността на детето.

В изследването ни, чрез резултата за скалата „потискане на агресията” се потвърди резултата от изследването на S.Mannuzza (2002) за това, че авторитарният стил има патогенна роля за възникването на тревожност при юноши, доколкото това е в разрез с възрастовата задача на периода- за постигане на автономия.

/ВТОРО ИЗСЛЕДВАНЕ/

Изводка. Изследването се проведе през 2010-2011г. Изводката беше съставена от 60 момчета, 72 момичета между 9-10 годишна възраст, и 68 момчета и 59 момичета на 15-16 годишна възраст.

Беше конструиран въпросник за изследване на родителския стил за целите на:

1.Изследване на допълнителни параметри на родителския стил, които не са включени в PARI, представени в:

- *„Скалите „Ригидност”, „Фрустрация” и скалата „Емпатичност”, които дават възможност да се оценят определени принципи в поведението на родителя спрямо детето, които могат да бъдат част от различни родителски стилове.*
- *Скалите „Симбиоза” и „Емотивност”, които дават възможност да се оценят определени черти на родителя, които влияят върху поведението на детето.*

2.“Комплексно“ изследване на определен родителски стил, а не на отделни негови аспекти, за да могат да се извлекат изводи на по-високо равнище на обобщеност. В авторския въпросник стиловете на *авторитарност* и на *опека* се изследват комплексно, докато в PARI те се проучват само отделни аспекти на тези стилове (напр. скалата “потискане на агресивността”- като аспект на авторитарния стил, скалата „поощряване на зависимостта на детето от родителя“ като аспект на родителския стил на опека)

3. По-ясно отграничаване на степента на силово въздействие, което се прилага при налагането на правила от страна на родителя. Поради това освен скалата „авторитарност“ беше включена и скалата „прилагане на наказания“.

4. Съдържателно разграничаване на стиловете на явно спрямо неявно отхвърляне на детето. По тази причина бяха включени скалите на *емоционално дистанциране* (неявно отхвърляне) и скалата на *приемане* (ниските стойности, по която, както и реверсивните айтеми-отразяват проявата на явно отхвърляне)

Инструментарий

1. Въпросник за изследване на родителския стил (Стоева, Т., 2010)
2. Скала за изследване на тревожност (Spielberger, С., 1984)
3. Скали за изследване на страх и тревожност при деца (Маджирова, Н., 2003)

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анализ беше установено за **детска възраст** при **момчетата** зависимост между дименсиите: емоционално дистанциране (неявно отхвърляне) ($\beta = 0.31$; $p < 0.05$); емотивност ($\beta = 0.42$; $p < 0.01$) и тревожността. За **момичетата** беше установена връзка между дименсията емоционално дистанциране (неявно отхвърляне) ($\beta = 0.52$; $p < 0.01$) и тревожността. За **юношеска възраст** при **момчетата** беше констатирана връзка между дименсията: авторитарност ($\beta = 0.30$; $p < 0.05$) и тревожността. При **момичета** беше установена връзка между дименсиите: емоционално дистанциране ($\beta = 0.38$; $p < 0.05$); авторитарност ($\beta = 0.22$; $p < 0.01$) и тревожността.

Междугруповото сравнение, проведено на базата на еднофакторен дисперсионен анализ, показва за **детска възраст** при **момчетата** статистическо значимо различие по отношение на дименсията: емотивност ($F=5,17$; $p < 0,05$) между групата и тревожните и групата на нетревожните. За **момичетата** беше установено статистическо значимо различие по отношение на дименсията: емотивност ($F=5,81$; $p < 0,05$) и емоционално дистанциране ($F=11,05$; $p < 0,001$) между групата на тревожните и контролната група. За **юношеска възраст** при **момчетата** беше констатирано статистическо значимо различие по отношение на дименсията: симбиоза ($F=7,08$; $p < 0,05$) между групата на тревожните и групата на нетревожните. При **момичетата** беше установено статистическо значимо различие по отношение на дименсията: емоционално дистанциране ($F=13,02$; $p < 0,05$) между групата на тревожните и контролната група.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Получените резултати подкрепят поставената хипотеза. Както в предишното, така и в настоящето изследване, резултатите показват, че емоционалната дистанцираност на родителя е ключов фактор за развитието на тревожност в детска възраст, както при момчетата ($\beta = 0.31$; $p < 0.05$), така и при момичетата ($\beta = 0.52$;

$p < 0.01$). В тази връзка се оказва, че неявното отхвърляне и емоционалната студенина са по-патогенен фактор за развитието на емоционални нарушения в тази възраст, в сравнение с явното отхвърляне и неприемане. Това е в потвърждение на теорията на Е. Бърн за потребността от стимулация. Според тази теория за индивида по-фрустриращо като преживяване е отсъствието на каквато и да било стимулация, отколкото наличието на негативна такава.

Резултатите показват, че емотивността на родителя е свързана с тревожността, както при момчетата ($\beta = 0.42$; $p < 0.01$), така и при момичетата ($F = 5.81$; $p < 0.05$) в детска възраст. Вероятна причина за това е, че децата не осъзнават разликата между външни гневни изблици, които са преходни, и характера, който е постоянен и се генерализира по отношение на широк кръг от ситуации. По тази причина е възможно да възприемат емоционалните изблици на своите родители като заплаха за своята сигурност.

Юношеска възраст. Хипотезата ни за юношеска възраст до голяма степен се потвърди. Оказва се, че авторитарният стил на родителстване в юношеска възраст се характеризира с тревожност при момчетата ($\beta = 0.30$; $p < 0.05$). Ясно е, че наличието на ограничения от страна на родителя се възприема като заплаха за нарастващата потребност от независимост, по-силно изразена при мъжкия пол.

Резултатите показват, че емоционалното дистанциране като родителски стил в юношеска възраст се характеризира с наличие на тревожност при девойките ($F = 13.02$; $p < 0.05$). Вероятна причина за това са някои различия в психиката на двата пола, свързана с „непреходната“ теза за потребността на жената от сигурност, намираща удовлетворение в наличието на внимание от страна на близките. Подобно обяснение се съгласува с резултата за дименсията „симбиоза“ ($F = 7.08$; $p < 0.05$), показващ, че характерно за тревожността при момчетата в тази възраст е липсата на дистанцираност в отношенията с родителя и чувството на слятост с него.

Сравнително проучаване. В нашето изследване се потвърди ролята на личностните фактори от изследването на S.Bogel (2008), които влияят върху успешното родителство в детска възраст. Такъв фактор е емотивността на родителя. Интересен е резултата на G.Parker (1996) за това, че отсъствието на топлота (т.е. наличието на стил на емоционално неглижиране) само по себе си, без наличието на висок контрол не е патогенно

За юношеската възраст се потвърди резултата от изследването на A.Erozkan (2012) за това, че авторитарният стил е патогенен за възникването на тревожност от гледна точка на основната възрастова задача за периода, свързана с постигане на независимост. Чрез

параметъра „симбиоза” нашето изследване доказва резултата от изследването на G.Scher & M.Stein (2003), че определени характеристики от личностен характер при родителя, в случая потребността от емоционална фузия и зависимост, са фактор за развитието на тревожност в тази възраст.

РОДИТЕЛСКИ СТИЛОВЕ И ДЕПРЕСИЯ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Целта на изследването е да се установи каква е зависимостта между семейната среда и депресията при деца в три аспекта: родителските модели, семейни взаимоотношения и стил на живот.

Хипотези

1. Беше допуснато, че семейните конфликти (свързани с интернализация на вината) и стилът на емоционално неглижиране на родителите (резултиращ в ниска самооценка) са свързани с наличие на депресия в детска възраст.

2. Беше допуснато, че стилът на емоционално неглижиране (резултиращ в ниска самооценка, все още формираща се от родителя) и стилът на протекция (възприеман като непризнаване на новата „самоличност”от страна на родителя) са свързани с наличие на депресия при юноши.

Задачи

1. Да се установи каква е зависимостта между различните дименсии на родителския стил и депресията в детска и юношеска възраст.

2. Да се установи наличието или отсъствието на различие по отношение на отделните дименсии на родителския стил при депресивни спрямо недепресивни лица в детска и юношеска възраст.

3. Да се изведат конкретни препоръки за консултирането на родители на деца и юноши с депресия.

/ПЪРВО ИЗСЛЕДВАНЕ/

Извадка: Изследването се проведе през 2008г. В него взеха участие 78 момчета и 66 момичета между 9 и 10 годишна възраст, както и 55 момчета и 51 момичета между 14 и 16 годишна възраст

Инструментарият:

1. PARI (Parental attitude research instrument) (Schaffer, E. & Bell, R., 1958) за изследване на семейните взаимоотношения

2. Скала за депресия (Zung, W., 1965).

3. Въпросник за изследване на агресивността и депресията, предназначени за деца от началното училище (Шишков, А., 2000).

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анализ беше установена връзка за **детска възраст** при **момчетата** между дименсиите: отклонение на контакта с детето (емоционална дистанция) ($\beta = 0.34$, $F=7.15$; $p<0.05$) и липсата на участие на бащата в семейния живот ($\beta=0.26$; $F= 3.51$; $p<0.01$) и депресията. За **момичетата** беше констатирана връзка между дименсията: отклонение на контакта с детето (емоционална дистанция) ($\beta = 0.24$, $F = 2.57$; $p <0.01$) и депресията. За **юношеска възраст** при **момчетата** беше установена връзка между дименсиите: партньорски отношения ($\beta=-0.32$, $F=5.47$; $p<0.05$); равнопоставени отношения родител - дете ($\beta=-0.21$, $F=3.25$; $p<0.05$); прекомерна грижа и отношение на зависимост ($\beta = 0.32$, $F = 6.24$; $p<0.01$) и депресията. За **момичетата** беше установена връзка между дименсиите: отклонение на контакта с детето ($\beta = 0.38$, $F=5.71$; $p <0.01$); равнопоставени отношения родител - дете ($\beta=0.26$, $F =4.03$; $p <0.05$); прекомерна грижа и отношение на зависимост ($\beta=- 0.34$, $F = 6.15$; $p <0.01$) и депресията.

Междугруповото сравнение, проведено на базата на t-тест, показва за **детска възраст** при **момчетата** статистически значима разлика, между групата на депресивните и групата на недепресивните, за дименсията: отбягване на контакта с детето (емоционална дистанция) ($t=3.21$, $p<0.05$). Беше установена, близко до равнището на статистическа значимост разлика между фокусната и контролната група за дименсията на семеини конфликти ($t=1.96$; $p<0.05$). Резултатите показват за **момичетата** статистически значима разлика между двете групи по отношение на дименсиите: отклонение на контакта с детето (емоционална дистанция) ($t=2.67$, $p <0.05$) и семеини конфликти ($t=3.01$; $p<0.05$). За **юношеска възраст** резултатите показват за **момичетата** статистическо значимо различие, между групата на депресивните и групата на недепресивните, по отношение на дименсията- отклонение на контакта с детето ($t = 4.51$; $p<0.01$).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Резултатът за дименсията „отклонение на контакта с детето“ потвърди, че емоционалната дистанция, свързана с игнориране на детето води до депресия, както при момчетата ($\beta = 0.34$, $F=7.15$; $p<0.05$), така и при момичетата ($\beta = 0.24$, $F = 2.57$; $p <0.01$). В групата от момчетата беше установено, че липсата на участие на бащите в семейния живот, също е свързано с наличие на депресия ($\beta=0.26$; $F=3.51$; $p<0.01$). Това е може би защото момчетата имат нужда от получаване на грижи и подкрепа от страна на фигурата, на която се основава до голяма степен тяхната идентичност.

Неочакван е резултата показващ, че семејните конфликти са свързани с депресия само при момчетата ($t=1.96$; $p<0.05$). Вероятно това е защото те са склонни, в сравнение с момчетата, да интернализират вината за семејните проблеми

Юношеска възраст. Като цяло хипотезите бяха потвърдени. Резултатът за дименсията „отклонение на контакта с детето“ показва, че стилът на емоционално дистанциране е свързан с депресия не само в детска, но и в юношеска възраст ($\beta=0.38$, $F=5.71$; $p<0.01$). Налице е полово диференциация по отношение на влиянието на този стил в двете възрастови групи. Оказва се, че в детска възраст този стил има неблагоприятен ефект върху момчетата, което може да се обясни с тезата за продължаващата привързаност на момчето към майката, резултат на все още непренасочена към външен обект либидонозна енергия. В подкрепа на тази теза е обстоятелството, че по голяма част от изследваните родители бяха майките, а не бащите. От друга страна, резултатите показват, че в юношеска възраст, стилът на емоционално отхвърляне има ефект по отношение на депресията при момчетата ($\beta=0.38$, $F=5.71$; $p<0.01$). Това е обяснимо от гледна точка на тезата, че в тази възраст момчето се пренасочва към майката, откривайки все повече себе си в нея, което може да доведе до болезнени преживявания при отхвърляне от нейна страна. Това е обяснимо от гледна точка на считаното за „позорно обстоятелство“ зависимост от родителя в тази възраст, особено за момчето, доколкото стереотипът за мъжественост изисква автономно поведение.

Резултатът за дименсията „партньорски отношения“ ($\beta=-0.32$, $F=5.47$; $p<0.05$) потвърждават идеята за необходимостта от отношение на сътрудничество между родителя и юношата и на уважение към него, което е свързано с прилагането на демократичния стил на родителстване.

Интересен е резултатът за дименсията „равнопоставени отношения между родителя и детето“ ($\beta=-0.21$, $F=3.25$; $p<0.05$), показващ, че стилът на позволеност е свързан с наличие на депресия при момчетата в юношеска възраст. Това може да се обясни с амбивалентното отношение на юношата към независимостта, доколкото, от една страна, той се стреми към автономия, а от друга страна, се нуждае от насоки и указания за социалните правила и граници.

Потвърди се и хипотезата за това, че протективният стил, отразен в скалата „прекомерна грижа и отношение на зависимост“ е свързан с депресия при юноши ($\beta=0.32$, $F=6.24$; $p<0.01$). Ефектът на това влияние, обаче, е специфичен, и се отнася само до момчетата. Това е обяснимо от гледна точка на считаната за „позорно обстоятелство“

зависимост от родителя в тази възраст, особено за момчето, доколкото стереотипът за мъжественост изисква автономно самоутвърждаване.

Сравнително проучване. Нашето изследване потвърди ролята на емоционалното negliжиране и на семейните конфликти от изследването на S.Bogel (2008) като патогенни за възникването на депресия при децата. Също така беше потвърдена ролята на бащата, по-конкретно- неговото участие в живота на детето (вж B.Wagner & D.Phillips, 1992; J. Mattanah, 2001; M.Hock & H.Krohne, 1992) като съществен превантивен фактор по отношение възникването на депресивни преживявания. По отношение на юношеската възраст в нашето изследване се потвърди ролята на родителския стил на емоционално дистанциране и протективност като имащи съществено значение за развитието на депресивни преживявания (вж J. Ray, 1995; M. Sharma & A. Yadova, 2010). Частично се потвърди резултата, получен в изследването на M. Sharma & A. Yadova (2010) за разрешителния стил. В изследването ни се установи полова специфика на ефекта на този стил. Оказа се, че той е патогенен само по отношение на момчетата, обяснимо в контекста на социалната специфика на тяхната роля.

/ВТОРО ИЗСЛЕДВАНЕ/

Извадка: Изследването се проведе през 2010-2011 г. Беше използвана същата извадка, която е описана във второто изследване на тревожността при деца и юноши.

Инструментарий

1. Въпросник за изследване на родителския стил (Стоева, Т., 2010)
2. Скала за депресия (Zung, W., 1965).
3. Въпросник за изследване на агресивността и депресията, предназначени за деца от началното училище (Шишков, А., 2000).

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анализ беше установена за **детска възраст** при **момчетата** връзка между дименсията: емоционално дистанциране ($\beta=0.34$, $p<0.05$) и депресията. За **момичетата** беше констатирана връзка между дименсията: авторитарност ($\beta=0.51$, $p<0.05$); и емотивност на родителя ($\beta=0.38$, $p<0.05$) и депресията. За **юношеска възраст** при **момчетата** беше установена връзка между дименсията: сътрудничество ($\beta=-0.27$, $p<0.05$); симбиоза ($\beta=0.44$, $p<0.01$); и опека ($\beta=0.36$, $p<0.05$) и депресията.

Междугруповото сравнение, проведено на базата на еднофакторен дисперсионен анализ, показва за **детска възраст** при **момчетата** статистически значима разлика между групата на депресивните и групата на недепресивни за дименсията: емоционално дистанциране ($F = 13.72$; $p < 0.01$). При **момичетата** беше установена статистически значима разлика между фокусната и контролната група за дименсията: авторитарност ($F = 6.51$; $p < 0.05$). За **юношеска възраст** при **момичетата** беше установена статистически значима разлика между групата на депресивните и групата на недепресивни за дименсията: симбиоза ($F = 9.52$; $p < 0.01$). При **момчетата** беше установена статистически значима разлика между фокусната и контролната група за дименсията: опека ($F = 4.16$; $p < 0.05$).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Като цяло резултатите потвърждават хипотезите. Оказва се, че емоционалното negliжиране на родителя е ключов фактор за развитието както на тревожност (вж предходното изследване), така и на депресия в детска възраст ($F = 13.72$; $p < 0.01$). Наличието на общ каузален фактор за развитието на две, третирани като различни емоционални нарушения, е показателно за липсата на диференцираност в емоционален план в детска възраст.

Резултатите показват, обаче, че емоционалното дистанциране е фактор за развитието на депресия само при момчетата в детска възраст ($F = 13.72$; $p < 0.01$). Това е обяснимо от гледна точка на теорията на обектните отношения и „остатъчната” привързаност на момчето към майката преди периода, в който то трябва да я изостави напълно като либидонозен обект.

Интересен е резултата, показващ, че авторитарността е свързана с депресивността на момичетата, но не и на момчетата, в детска възраст ($\beta = 0.51$, $p < 0.05$). Вероятна причина за това може да се открие в определени полови различия по отношение на интернализиране на вината. Наблюденията показват, че жените са по-склонни да „присвояват” вината за негативното отношение на другите, докато мъжете я екстернализират като приписват причината за негативното отношение на другите, не на себе си, а на онези, които го проявяват. Това може да обясни и резултата, показващ, че емотивността на родителя е фактор за развитието на депресия при момичетата, но не и при момчетата ($\beta = 0.38$, $p < 0.05$). Момичетата са по-склонни да приписват причината за гнева на родителя върху себе си.

Юношеска възраст. Резултатите показват, че сътрудническото отношение е важен фактор за отсъствието на депресия, особено при момчетата ($\beta = -0.27$, $p < 0.05$), чиято полова роля изисква засилена

проява на уважение към личността. От друга страна, данните за родителския стил на симбиоза ($\beta=0.44$, $p<0.01$), показват, че в този период за юношата е благотворно установяването на партньорски отношения с родителя, но не и на зависимост, при които той бива възприеман като малък, беззащитен и не му се предоставя самостоятелност.

По сходен начин бихме могли да обясним и резултата за родителския стил на опека ($\beta=0.36$, $p<0.05$), потвърждаващ хипотезата ни, показващ, че родителите в желанието си да предпазят юношата от трудности, всъщност го лишават от автономия, която е особена ценност за този период. Резултатът за родителския стил на опека ($\beta=0.36$, $p<0.05$) и симбиоза ($\beta=0.44$, $p<0.01$), отнасящ се до момчетата в тази възраст може да се обясни от гледна точка на полово-ролевия стереотип, който предполага по-голяма автономност, както емоционална, така и поведенческа и нормативна за мъжкия пол.

Сравнително проучване. Нашето изследване потвърди резултата на A.Kiff & N.Bush (2011) за влиянието на авторитарния стил върху депресията при деца. Беше потвърден и резултата от изследването на S.Bogel & V.Phares (2008), показващ, че определени личностни черти на родителя- като емотивността или наличието на депресивно разстройство е патогенно по отношение развитието на депресивни състояния при децата. Нашето изследване потвърди резултатите за юношеската възраст, свързани с неблагоприятното влияние на авторитарния родителски стил за възникването на депресия (вж Sharma, M. & Yadova, A., 2011). Резултатът, който получихме за сътрудническия стил е в потвърждение на изследователската находка на M. Sharma & A.Yadova (2011) за наличие на негативна връзка между този стил и депресията при юноши.

РОДИТЕЛСКИ СТИЛОВЕ И АГРЕСИЯ В ДЕТСКА И ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Целта на изследването е да се установи каква е зависимостта между семейната среда и агресията при деца и юноши в три аспекта: родителските модели, семейни взаимоотношения и стил на живот.

Хипотези

1. Беше допуснато, че протективният стил на родителстване, възпрепятстващ развитието на социална интелигентност, и разрешаващият стил, водещ до възприятието, че всяко поведение е допустимо, са свързани с агресия в детска възраст.
2. Беше допуснато, че авторитарният стил на родителстване, при който се използват методи на наказание, е свързан с агресия, както в детска, така и в юношеска възраст.

Задачи

1. Да се установи каква е зависимостта между различните дименсии на родителския стил и агресията в детска и юношеска възраст.
2. Да се установи наличието или отсъствието на различие по отношение на отделните дименсии на родителския стил при агресивни спрямо неагресивни лица в детска и юношеска възраст.
3. Да се изведат конкретни препоръки за консултирането на родители на деца и юноши с агресия.

/ПЪРВО ИЗСЛЕДВАНЕ/

Изводка: Изследването е проведено през 2008 г.. Използвана е същата изводка, посочена в първото изследване на депресията.

Инструментарий:

1. PARI (Parental attitude research instrument) (Schaffer, E. & Bell, R., 1958) за изследване на семейните взаимоотношения
2. Въпросник за изследване на агресивността и депресията, предназначени за деца от началното училище (Шишков, А., 2000).
3. Въпросник за изследване на агресивността (Buss, D. & Perry, M., 1992)

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анализ беше установена за **детска възраст** при **момчетата** връзка между дименсиите: семеини конфликти ($\beta = 0.34$, $F = 5.60$; $p < 0.001$) и строгост към детето ($\beta = 0.45$; $F = 8.51$; $p < 0.01$) и агресията. За **момичетата** беше констатирана връзка между дименсията: равнопоставеност на родителя и детето ($\beta = 0.24$, $F = 4.35$; $p < 0.05$) и агресията. За **юношеска възраст** при **момчетата** беше установена връзка между дименсиите: потискане на агресивността ($\beta = 0.42$, $F = 9.61$; $p < 0.01$) и скалата за словесна агресивност; прекалено вмешателство в света на детето ($\beta = 0.26$, $F = 3.28$; $p < 0.01$) и скалата за гняв; строгост към детето ($\beta = 0.41$, $F = 5.21$; $p < 0.01$) и скалата за словесна агресивност. За **момичетата** беше установена връзка между дименсиите: строгост към детето ($\beta = 0.34$, $F = 8.12$; $p < 0.01$) и скалата за враждебност; и стимулиране на словесната експресия (вербализация) ($\beta = -0.43$, $F = 14.31$; $p < 0.01$) и скалата за враждебност.

За целите на провеждане на междугруповото сравнение агресивността на изследваните лица беше измерена като общ сумарен бал от оценката на отделните четири скали на въпросника. Резултатите от t-теста за **детска възраст** при **момчетата** показват статистически значима разлика, между групата на агресивните и групата на неагресивните, за дименсиите: семеини конфликти ($t = 5.76$;

$p < 0.05$); равнопоставеност на родителя и детето ($t = 2.34$; $p < 0.05$); и потискане на агресивността ($t = 2.78$; $p < 0.05$). За **момичетата** резултатите показват статистически значима разлика по отношение на дименсията: равнопоставеност между родителя и детето ($t = 2.67$; $p < 0.05$). За **юношеска възраст** при **момчетата** резултатите показват статистически значима разлика между фокусната и контролната група във връзка с дименсията: потискане на агресията ($t = 4.35$; $p < 0.001$). За **момичетата** резултатите показват статистически значима разлика по отношение на дименсията: стимулиране на словесната експресия (вербализация) ($t = 3.67$; $p < 0.05$).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Резултатът за дименсията „строгост към детето“ ($\beta = 0.45$; $F = 8.51$; $p < 0.01$) потвърди хипотезата, че авторитарният родителски стил, който включва принуда и потискане е свързан с агресия в извадката на момчетата. Това вероятно е така, защото момчетата в техните контакти с връстниците репродуцират модела на използване на сила, основан на убеждението, че това е типично за поведението на мъжа. Физическото наказание формира убеждението, че физическата сила е средство за контролиране на другите. Вероятно по същата причина се оказва, че семейните конфликти водят до агресия при момчетата, доколкото те имат, за разлика от момичетата, нагласата за интернализиране на ролята на агресора в семейството.

Не беше потвърдена тезата, че свръхпротекцията, възпрепятстваща развитието на социалната интелигентност, е свързана с агресията. Това е вероятно защото, както посочва Р.Стаматов, агресията в този случай би се явила само като индиректен резултат от прилагането на такъв родителски стил.

Потвърди се хипотезата за разрешаващия стил. Резултатът за дименсията „равнопоставени отношения между родителя и детето“ ($\beta = 0.24$, $F = 4.35$; $p < 0.05$), показва, че разрешаващият стил на родителстване е свързан с агресия при момчетата. Това е така, доколкото безусловното приемане на всякакъв вид поведение може да доведе до убеждението, че всичко, дори агресията са позволени. Интересен е фактът, че подобен резултат се отнася само до момичетата. Тук можем да приведем като обяснение тезата на N.Marshall (2011), взимана от психоаналитичната постановка за различията във формирането на Суперегото при момчетата и момичетата. При момчетата се формира по-силно Суперего, като вътрешна инстанция на спазването на моралните норми, поради наличието на кастрационен комплекс, свързан със засилен страх от наказание

Резултатите от двете изследвания - на депресията и агресията, показват, че семеините конфликти са свързани с наличие на агресия и депресия при момчетата ($\beta=0.34$, $F=5.60$; $p < 0.001$) и с депресия при момичетата. Доста индикативно би се оказало едно изследване, посветено на половите различия в този период по отношение на интернализирането (под формата на депресия)/ екстернализиране (под формата на агресия) на негативните преживявания.

Юношеска възраст. Резултатът за дименсията „потискане на агресивността“ ($t= 4,35$; $p<0.001$) потвърждава тезата за това, че авторитарният стил на родителстване, съчетан с наказания, излишна строгост е свързан с агресия в юношеска възраст. Оказва се, че потискането на агресията не я намалява, а обратно, увеличава я. Може да се предположи теоретично, че този факт се отнася до инструменталната агресия, свързана с постигането на определени външни цели, чието потискане се преживява като фрустрация. Това е в потвърждение на теорията за агресията като резултат от фрустрация.

Резултатите от двете изследвания (на тревожността и на агресията) показват наличие на обща стратегия на родителстване (а именно-стратегията за потискане на агресивността) свързана с агресия и тревожност. Оказва се, че потискането на агресивността, в някои случаи, води до тревожност, а в други- до агресия в юношеска възраст. Това подкрепя идеята за връзка между тези две нарушения на поведението и емоциите, в чиято основа лежи механизма на борба с/у бягство при заплахата за определени ценности

Интересен е резултатът за дименсията „стимулиране на словесната експресия“ ($t=3,67$; $p<0.05$), показващ, че с увеличаване на вербализацията при момчетата в юношеска възраст агресивността намалява. Това може да се обясни с тезата, че за разлика от момчетата (които трябва окончателно да се разграничат от майката и да се пренасочат към външен обект) момичетата, обратно, се насочват към майката и общуването с нея в търсене на своята идентичност.

Резултатите за агресивността, от друга страна, показват полово диференциация по отношение на отделните ѝ компоненти - когнитивен, емоционален и поведенчески, които могат да бъдат идентифицирани с въпросника на Buss-Perry. Теоретично оправдан е резултатът, показващ, че за момчетата е характерна поведенческата проява на агресията (словесната агресия, в случая) за разлика от момичетата, за които е характерно когнитивната проява на агресията (враждебност). Това е обяснимо от гледна точка на това, че стереотипът на мъжественост включва идеята за открита проява на агресивността.

Сравнително проучване. Нашето изследване потвърждава резултата от изследването на J.Casas & S.Weigel (2006) за ролята на авторитарния и разрешителния стил като патогенни фактори за агресивността при децата. Изследването ни потвърди и резултата за разрешителния стил от проучването на N.Marshall (2011), оказващ се особено патогенен за момичетата. От друга страна, полученият в изследването на J.Casas & S.Weigel (2006) резултат за стила на емоционална злоупотреба не беше потвърден в настоящето, вероятно защото сме изследвали друга дименсия на тази злоупотреба, свързана не с наличието на афективно негативно отношение към детето, а с наличието на индиферентно отношение. Оказва се, че наличието на явно отхвърляне на детето е по-значим фактор за развитието на агресивност, от неявното отхвърляне.

По отношение на юношеската възраст в изследването ни се потвърди значимостта на авторитарния стил като патогенен фактор по отношение на агресивността в тази възраст. Налице е връзка, като психологическа опозиция, между резултата за стила на емоционално negliжиране от изследването на Y.Kawabata & L.Alink (2011) и резултата от нашето изследване за параметъра- „стимулиране на вербалната експресия“, отнасящ се до емпатичността на родителя. Оказва се, че особено момичетата на в тази възраст продължават да изпитват потребност от близка взаимоотношения и споделяне с родителя.

/ВТОРО ИЗСЛЕДВАНЕ/

Извадка: Изследването се проведе през 2010-2011 г. Беше използвана същата извадка, която е описана във второто изследване на тревожността и депресията при деца и юноши.

Инструментарium

1. Въпросник за изследване на родителския стил (Стоева, Т., 2000)
2. Скали за изследване на агресията и депресията, предназначени за деца от началното училище (Шишков, А., 2000).
3. Скала за изследване на агресията (Buss, D. & Perry, M., 1992)

РЕЗУЛТАТИ

В резултат на проведения регресионен анализ за **детска възраст** при **момчетата** беше установена връзка между дименсията: авторитарност ($\beta=-0.38$, $p<0.05$) и приемане ($\beta=-0.44$, $p<0.01$) и агресията. За **момичета** беше установена връзка между дименсията авторитарност ($\beta=-0.41$, $p<0.01$) и агресията. За **юношеска възраст** при **момчетата** беше установена връзка между дименсиите: авторитарност

($\beta = 0.28$, $p < 0.05$); и използване на наказанието ($\beta = 0.54$, $p < 0.01$) и скалата за *гняв*. При **момчетата** беше установена връзка между дименсията: емпатичност ($\beta = -0.37$, $p < 0.01$) и скалата за *враждебност*.

За целите на междугруповото сравнение беше проведен **еднофакторен дисперсионен анализ**. При прилагането на този статистически метод сме използвали общия бал за агресивност по въпросника на Buss-Perry, като сума от резултата за отделните скали. За **детска възраст** при **момчетата** беше установена статистически значима разлика между групата на агресивните и групата на неагресивните за дименсията: авторитарност ($F = 12.34$; $p < 0.01$); фрустрация ($F = 7.72$; $p < 0.01$) и приемане ($F = 10.34$; $p < 0.05$). При **момчетата** беше установена статистически значима разлика между фокусната и контролната група за дименсията: авторитарност ($F = 10.98$; $p < 0.01$). За **юношеска възраст** при **момчетата** беше установена статистически значима разлика между групата на агресивните и групата на неагресивните за дименсията: използване на наказанието ($F = 17.05$; $p < 0.001$); авторитарност ($F = 11.04$; $p < 0.05$) и ригидност ($F = 4.05$; $p < 0.05$). При **момчетата** беше установена статистически значима разлика между фокусната и контролната група за дименсията: емпатичност ($F = 9.56$; $p < 0.01$).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Не се потвърди хипотезата за авторитарния стил. Резултатът за авторитарния стил, показва, че с нарастване на неговото прилагане в детска възраст намалява агресивността както на момчетата, така и на момичетата. Това довежда до идеята за потребността от силен авторитет в тази възраст, който да дава насоки, да налага правила, доколкото детето все още не е формирано като личност, която да се самонасочва.

Резултатът за обратната връзка между авторитарния стил и агресията при момчетата ($\beta = -0.38$, $p < 0.05$) и момичетата ($\beta = -0.41$, $p < 0.01$), на пръв поглед противоречи на резултата за параметрите, с които се оценява този стил, получен в първото изследване върху агресията. Това може да се обясни с обстоятелството, че резултатите от първото изследване визират конкретни дименсии на авторитарния стил- като „потискане на агресивността”, докато резултатът от настоящето изследване се отнася до измерване на този стил в общ план.

Потвърждава се и теоретичната постановка за агресивността като резултат от фрустрация ($F = 7.72$; $p < 0.01$). Оказва се, че параметърът - фрустрация е специфичен и оказва влияние само в детска възраст,

когато индивидът е зависим и привързан към околните, което определя и по-големите му очаквания към тях.

Резултатът за дименсията „приемане“ ($F=10.34$; $p<0.05$) показва, че стилът на явно отхвърляне и неприемане на детето е патогенен по отношение на агресивността му. Резултатите показват, че „приемането“ като родителски стил довежда до агресивност в детска възраст при момчетата, но не и при момичетата. От гледна точка на обстоятелството, че по голяма част от изследваните родители са майките, можем да обясним този резултат в контекста на психоаналитичната теория за обектните отношения. В този период момчето остава привързано към майката, като все още не е пренасочило „отношението“ си към външен обект. Поради тази причина на явното отхвърляне, от страна на майката, момчето реагира със съпротива и противопоставяне.

Юношеска възраст. За юношеска възраст резултатите потвърждават хипотезата като показват, че авторитарният стил ($F=11.04$; $p<0.05$) и наказанието ($F=17.05$; $p<0.001$) са свързани с агресивност при момчетата. Това е в съгласие с идеята за приетия стереотип на мъжественост, според който мъжкият индивид трябва да се утвърди като независим и автономен. Авторитарният родителски стил явно възпрепятства подобен стремеж.

Резултатите показват, че характерно за агресивността при момчетата в юношеска възраст е наличието на ригидност като стил на родителско поведение ($F=4.05$; $p<0.05$). Това довежда до извода за необходимостта от динамична и гъвкава смяна на родителския стил в зависимост от конкретната ситуация. Този резултат е обясним в контекста на идеята за необходимост от редуване на демократичния с авторитарния стил. Това произтича от амбивалентното отношение на юношата към родителя в контекста, на което той се нуждае, от една страна от партньорски (демократични) отношения, за да докаже своята независимост, а от друга - от насочване, поради липсата на достатъчно житейски опит.

Прави впечатление, че влиянието на родителските стилове е изразено по отношение на три дименсии на агресията в юношеска възраст: словесна агресия и гняв при момчетата и враждебност при момичетата. Словесната агресия кореспондира с идеята за инструменталност на мъжкото поведение, което може да се отнася както до конструктивните, така и до деструктивните му (като агресията) измерения. Гневът, от своя страна, като афективна компонента на агресията, се отнася до импулсивността на индивида, която при мъжкия пол е по-ясно изразена. За разлика от мъжете, жените по-рядко изразяват външно гнева си (защото така е прието)

като гнева при тях вероятно се „отработва” по когнитивен канал - под формата на враждебни мисли.

Резултатите показват наличие на връзка между емпатичния родителски стил и агресивността при момчетата в юношеска възраст, в обратна посока ($F=9.56$; $p<0.01$). Този резултат показва, че момчетата в юношеска възраст продължават да имат потребност от подкрепа и разбиране, нещо, което е характерно за женския пол. Оказва се, че този стил не е свързан с агресивността при юношите момчета вероятно, защото в тази възраст те са постигнали емоционална независимост, както от майката (пренасочили са се, в психоаналитичен смисъл, към екстернален обект), така и от бащата (който налага ограничения и така възпрепятства стремежа за самоутвърждаване, характерен за мъжа).

Сравнително проучване. В нашето изследване се потвърди резултата от изследването на N.Marshall (2011) за ефекта от проявите на презрително отношение към детето, важен аспект от стила на явното му неприемане. В противоречие с резултата за стила на авторитарност от проучването на N.Marshall (2011) е получения от нас резултат за този родителски стил. Това противоречие може да се обясни в контекста на различните специфични съдържания на дефиниране и измерване на този стил. Предмет на изследването на N.Marshall (2011) е свръхреактивността, като частен аспект на авторитарността, а в нашето изследване – предмет е родителското поведение, свързано с налагане на правила. По отношение на юношеската възраст в нашето изследване се потвърди резултата от изследването на T.Dishion (1995) за ролята на авторитарния родителски стил като патогенна за поддържането на агресията при юноши. Потвърди се в определена степен и резултата за стила на емоционално отхвърляне, доколкото предмет в настоящето изследване са проявите на емпатичност, като семантична и психологическа опозиция на емоционалното отхвърляне, от страна на родителя

ПОЛОВАТА ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА РОДИТЕЛСКАТРОЛЯ И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАРУШЕНИЯ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

Целта на изследването е да се установи, каква е зависимостта между родителската роля на майката, респективно бащата, и наличието на емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши.

Хипотези

1.Беше допуснато, че авторитарният стил, от страна на бащата, ще бъде свързан с наличие на тревожност при момчетата в детска възраст.

2.Беше допуснато, че стилът на емоционална дистанцираност, от страна на майката, ще бъде свързан с наличие на тревожност при момичетата и момчетата в детска възраст.

3.Беше допуснато, че стилът на емоционална дистанцираност, от страна на бащата, ще бъде свързан с депресия и агресия в юношеска възраст при момчетата.

4.Беше допуснато, че стилът на емоционална дистанцираност, от страна на майката, ще бъде свързан с тревожност при момичетата в юношеска възраст.

Задачи

1.Да се установи каква е зависимостта между родителския стил на майката, респективно бащата, и наличието на емоционално-поведенческо нарушение в детска и юношеска възраст.

2.Да се изведат конкретни препоръки за консултирането на майките и бащите в детска и юношеска възраст.

Изводка. Изследването се проведе през 2010-2011г. Беше използвана същата изводка, която е описана във второто изследване на тревожността, депресията и агресията при деца и юноши.

Еднофакторен дисперсионен анализ. Този анализ беше използван за установяване на статистически значими различия по отношение на четирите основни родителски стила (авторитарен, демократичен, емоционално неглижиращ и на опека) между майките и бащите, поотделно за групите на тревожните, депресивните и агресивни деца и юноши.

РЕЗУЛТАТИ

Резултатите показаха статистическо значимо различие между групата на бащите на тревожните момчета и групата на бащите на нетревожните момчета в **детска възраст** по отношение на дименсията: авторитарност ($F = 7.72$; $p < 0.05$). χ^2 (тр. м) = 12,38. χ^2 (нетр. м.) = 12,38).

Резултатите показаха статистическо значимо различие между групата на майките на тревожните момчета и групата на майките на нетревожните момчета в **юношеска възраст** по отношение на дименсията: емоционална дистанцираност ($F = 12$; $p < 0.05$). χ^2 (тр. м) = 11,24. χ^2 (нетр. м.) = 11,24).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Хипотези 1 беше потвърдена. Не беше потвърдени хипотези 2, вероятно поради недостатъчния брой ИЛ. Резултатите показват полова диференциация на родителската роля по отношение на авторитарния стил в детска възраст при момчетата ($F = 7.72$; $p < 0.05$). χ^2 (тр. м) = 12,38. χ^2 (нетр. м.) = 12,38). Въпреки

нуждата от правила и ограничения, потвърдена в предишни изследвания за детската възраст, се оказва, че прекалената авторитарност от страна на бащата е свързана с наличие на тревожност при момчетата. В контекста на психоанализата може да се счита, че свръхавторитарният стил се възприема като заплаха от момчето, което приема това поведение като реакция на бащата на неговата привързаност и отношение към майката. Подобна ситуация е напълно възможна при непълно преодоляване на Едиповия комплекс.

Юношеска възраст. Хипотеза 4 беше потвърдена. Не беше потвърдена хипотеза 3, вероятно поради недостатъчния брой изследвани лица. От друга страна резултатите показват полова диференциация на родителската роля по отношение на стила на negliжиране в юношеска възраст при момичетата ($F = 5.78$;

x (тр. м.)=12. x (нетр. м.)=11,24). Оказва се, че стилът на емоционално negliжиране от страна на майката се съпровожда с наличие на тревожност при момичетата. Това е обяснимо в контекста на психоанализата, имплицираща различието между момчето и момчето в юношеска възраст по отношение търсенето на емоционална независимост от майката. Пред момчето в този период стои задачата да отхвърли окончателно привързаността към майката и да установи победа над „майчиния комплекс” (Елиъм, Д. & Д. Елиъм, 1997). Липсата на подобен комплекс при момичетата означава и липса на радикален стремеж за автономизиране по отношение на майката, при запазване на предишното емоционално статукво на взаимоотношения с нея, свързани с привързаност. В този период потребността от емоционална близост с майката дори се засилва при момчето. Това е близост, която му е необходима за актуализиране на женския потенциал, при неговото навлизане в съзидателен стадий на живота.

Сравнително проучване. Изследването ни доказва резултата, получен от J.Hudson & R.Rapee (2001), показващ, че използването на авторитарния родителски стил е патогенно от страна на бащата, по конкретно спрямо момчето. В контекста на психоанализата може да се счита, че свръхавторитарният стил се възприема като заплаха от момчето, което приема това поведение като реакция на бащата на неговата привързаност и отношение към майката. Изследването ни потвърди значимостта на ролята на майката в живота на дъщеря си в периода на юношеството. Обяснението е в контекста на повишената значимост на родителя от същия пол в този период, когато индивидът на прага на зрелостта е необходимо да влезе в контакт със същността на своя пол.

СЕМЕЙНА СТРУКТУРА (ПЪЛНО/НЕПЪЛНО СЕМЕЙСТВО) И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАРУШЕНИЯ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

Цел на изследването е да установи каква е зависимостта между „пълната”/”непълна” семейна структура и наличието на емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши.

Хипотеза

Беше допуснато, че децата и юношите от „непълни” семейства ще проявяват в по-голяма степен емоционално-поведенчески нарушения в сравнение с децата и юношите от „пълни” семейства.

Задачи

1. Да се установи относителния дял на „непълните” спрямо „пълните” семейства при различните емоционално-поведенчески нарушения в детска и юношеска възраст.

2. Да се установи относителния дял на „непълните” спрямо „пълните” семейства при децата и юношите без емоционално-поведенчески нарушения.

Извадка. Изследването се проведе през 2010-2011 година. За целите на този анализ беше използван контингентът лица, участници във второто изследване на тревожността, депресията и агресията при деца и юноши.

РЕЗУЛТАТИ

Беше използван методът на процентно разпределение, за установяване на относителния дял на „непълните” спрямо „пълните” семейства при различните емоционално-поведенчески нарушения в детска и юношеска възраст, съответно- относителния дял на „непълните” спрямо „пълните” семейства при децата и юношите без емоционално-поведенчески нарушения

Хипотезата беше потвърдена. Процентното разпределение на тревожните/нетревожни; депресивни/ недепресивни; агресивни/неагресивни деца и юноши по критерия -пълно/непълно семейство показва най-голямо разлика в количественото съотношение между групата на агресивните момчета/юноши и групата на неагресивните момчета/юноши от непълни семейства. Оказва се, че 65% от агресивните момчета в детска възраст са от непълни семейства и 33% от неагресивните момчета в същата възраст са от непълни семейства. Също така беше установено, че 58% от агресивните юноши са от непълни семейства и 28% от неагресивните юноши в същата възраст са от непълни семейства.

Също така резултатите показват различие в процентното съотношение за групата на депресивните/недепресивни момчета в юношеска възраст по критерия - пълно/непълно семейство. Оказва се,

че 68% от депресивните юноши са от непълни семейства. За сравнение - 34% от недепресивните юноши са от непълни семейства.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Резултатите показват, че непълното семейство, свързано традиционно с отсъствие на бащата е предпоставка за развитие на емоционално-поведенчески нарушения, както в детска, така и в юношеска възраст. Обяснение на този факт за детска възраст можем да открием в потребността на момчетата от модел за идентификация и присвояване на ролево поведение, свързано с техния пол. От друга страна, в подобни семейства обикновено останалият родител - най-често майката, присвоява стил на родител, характерен за мъжа, а именно - авторитарният. Това обстоятелство води до агресия, доколкото момчетата са по-склонни да възприемат авторитарността като произтичаща от бащата, но не и от майката, от която по силата на създадените взаимоотношения и специфичен тип привързаност очакват по-скоро грижа и емоционална подкрепа. Трябва да отбележим, че на пръв поглед подобен резултат е в противоречие с останалите резултати като цяло, показващи потребността на детето от силен авторитет. Обяснение за това можем да потърсим в обстоятелството, че детето има потребност както от любов, така и от авторитет, чийто източник логично не може да бъде едно лице.

Юношеска възраст. Данните за юношеска възраст могат да бъдат обяснени с често наблюдаваното „вкопчване” на самотната майка в детето и емоционалното му потискане, водещо до съпротива и агресия.

За обяснението на резултата, разкриващ ролята на непълната семейна структура за развитието на депресия при юноши можем да се позовем на обстоятелството, че „традиционно” отсъстващият родител е бащата. От гледна точка на психоанализата основна задача на момчето в юношеството е свързана със приключване на прехода от майчиния към бащиния свят (Елиъм, Д. & Д. Елиъм, 2007). В този период юноша, чийто баща е бил неадекватен или е отсъствал, може да претърпи неуспех в актуализиране на мъжкия си потенциал в степен, достатъчна за изпълнение на социалната роля, предвидена му от обществото. Подобна ситуация на преживян неуспех може да резултира в емоционално нарушение, като депресията.

Сравнително проучване. Нашето изследване потвърди резултата от изследването на S.Allen & K.Daly (2007), показващо, че отсъствието на баща е предпоставка за развитие на емоционално-поведенчески нарушение. Това може да се обясни в контекста на психоаналитичната парадигма, по отношение потребността, по конкретно на момчетата, от модел за идентификация. Резултатът от

изследването на R.Parke е в противоречие с получения от нас резултат, имплициращ, че самотната майка се „вкопчва” в детето си. Подобно противоречие може да е резултат от различия в културалния контекст, в който се проведени изследванията (едното е проведено в САЩ, а другото в България), което обуславя и специфика в поведението на родителите от различни културни общности.

ПОРЕДНОСТ НА ДЕТЕТО В СЕМЕЙСТВОТО (ПЪРВО, ВТОРО РОДСТВО) И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАРУШЕНИЯ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

Цел на изследването беше да се установи каква е зависимостта между родителският стил и наличието на емоционално-поведенчески нарушения в детска и юношеска възраст, според поредеността на раждане в семейството.

Хипотеза

Беше допуснато, че авторитарният стил на родителя ще бъде патогенен по отношение възникването на емоционално-поведенчески нарушения при децата и юношите при първородство (поради завишените изисквания на родителя при тази позиция), така и при второ родство (поради невъзможност за реализация на детето на фона първороденото)

Задачи

1. Да се установи каква е зависимостта между родителските стилове и наличието на емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши при първо и второ родство.

2. Да се изведат конкретни препоръки за родителите в зависимост от реда на раждане на децата в семейството.

Изводка. Изследването се проведе през 2010-2011 година. За целите на този анализ беше използван контингентът лица, участници във второто изследване на тревожността, депресията и агресията при деца и юноши.

РЕЗУЛТАТИ

Беше използван еднофакторен дисперсионен анализ за установяване на статистически значимите различия по отношение на четирите основни родителски стила: авторитарен, демократичен, емоционално неглижиращ и на опека, при първо, респективно второ родство, поотделно за групата на тревожните, депресивните и агресивни момчета и момичета в детска и юношеска възраст. Резултатите показват за **детска възраст** статистически значими различия между групата на депресивните и групата на недепресивните *момчета* в детска възраст при второ родство по отношение на

ди
(недепр. м.) = 12,51)

х (депр. м) =14. х

АНАЛИЗ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Хипотезата беше частично потвърдена. Полученият резултат показва наличие на депресия при момчетата, които се явяват второто дете в семейството при прилагане на авто

х (недепр. м.) =12,51). Този резултат довежда до идеята за това, че второто дете, особено ако е момче, притежава потребност от утвърждаване на своята значимост на фона на постигнатото от първороденото. Явно авторитарният стил на родителя, свързан с критика и налагане на ограничения се явява неблагоприятен за дете в тази позиция.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ РОДИТЕЛСКИТЕ СТИЛОВЕ И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАРУШЕНИЯ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

Цел на конкретното изследване е да се установи каква е зависимостта между родителските стилове при взаимодействие и наличието на емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши.

Хипотеза

Беше допуснато, че авторитарният родителски стил при взаимодействие с прилагането на наказание, като усилващо неговото влияние ще има патогенен ефект върху възникването на емоционално-поведенчески нарушения в детска и юношеска възраст.

Задачи

1. Да бъде установено наличието, респективно отсъствието на взаимодействие между родителските стилове (авторитарен, демократичен, емоционално неглижиращ и на опека) и по-частните аспекти на родителското поведение - като използването на наказанието и фрустрацията на потребности.

2. Да се формулират конкретни препоръки за родителското консултиране

Изводка. Изследването се проведе през 2010-2011 година. За целите на този анализ беше използван контингентът лица, участници във второто изследване на тревожността, депресията и агресията при деца и юноши.

РЕЗУЛТАТИ

С помощта дисперсионен анализ беше оценено влиянието на два фактора: родителски стил (авторитарен, демократичен, емоционално неглижиращ и на опека) спрямо използването на наказание - във

двойна интеракция върху вариацията на резултатите за тревожност, депресия и агресия при деца и юноши .

Анализът на вариацията показва, че интеракцията на факторите: равнище на авторитарност и равнище на наказание има значим ефект върху агресията в **детска възраст** (за цялата извадка). Също така анализът на вариацията показва, че интеракцията на факторите - равнище на опека и равнище на фрустрация има значим ефект върху агресивността в **детска възраст** (за цялата извадка).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Хипотезата ни беше потвърдена. Получените резултати довеждат до извода за това, че както авторитарният стил, така и методът на наказанието, са патогенни за възникването на агресивно поведение при децата, когато се прилагат съвместно ($F=8,25$, $p<0,001$). Този резултат се съгласува с получения резултат за авторитарния стил в детска възраст, показващ, че децата принципно се нуждаят от силен авторитет, от налагането на правила и ограничения. Явно, съвместното използването на авторитарния стил и наказанието се оказват драстично репресивен начин за налагане на авторитет, което предизвиква враждебност и опозиция.

Резултатите показват също, че високото равнище на опека и високото равнище на фрустрация са патогенни за развитието на агресия при децата ($F=4,92$, $p<0,05$). Вероятно прекалената загриженост на родителя към детето довежда до наличието на излишни лишения и забрани.

ЕМПИРИЧНО ИЗВЕДЕНИ МОДЕЛИ НА ВЗАИМОВРЪЗКИТЕ МЕЖДУ РОДИТЕЛСКИ СТИЛОВЕ И ЕМОЦИОНАЛНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИТЕ НАРУШЕНИЯ ПРИ ДЕЦА И ЮНОШИ

По-горе бяха представени изследвания с частен характер върху родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения в детска и юношеска възраст. За целите на провеждане на общо обсъждане на родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения беше проведено изследване за проучване на *глобалния ефект* на родителските стилове върху цялостната извадка от деца, респективно-цялостната извадка от юноши, *без полова диференциация*. За същата цел бяха емпирично изведени модели на взаимовръзките между родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши. Представените схематизирани по-долу модели онагледяват констатираните най-значими зависимости между

родителските стилове и различните емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши.

Цел на изследването е да се установи каква е зависимостта **в общ план** между родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши, **без да се осъществява полова диференциация**.

Хипотеза

Допускаме диференцирани отношения на зависимост между родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши.

Хипотезите с по-частен характер са представени в параграфа „Теоретични модели на взаимовръзка на родителските стилове и емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши”.

Задачи

1. Да се установят статистически значимите взаимовръзки между родителските стилове и емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши, без да се осъществява делене по пол.
2. Да се изведат емпирично модели на най-значимите взаимовръзки между родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши.

Извадка. Изследването се проведе през 2010-2011г. За целите на този анализ беше използван контингентът лица, участници във второто ни изследване върху тревожността, депресията и агресията при деца и юноши. Бяха използвани данните от това изследване спрямо извадките на децата и юношите, взети като цяло, *без деление по пол*.

РЕЗУЛТАТИ

В следствие на проведения регресионен анализ беше установена връзка, за **детска възраст**, между: **тревожността** и скалите за емоционална неглижираност ($\beta=0.427$; $p<0.01$); и емотивност ($\beta= 0.281$; $p<0.05$); **депресията** и скалите за емоционална неглижираност ($\beta= 0.213$; $p<0.05$); емотивност ($\beta=0.314$; $p <0.01$); авторитарност ($\beta= 0.395$; $p<0.05$); **агресията** и скалите за авторитарност ($\beta=-0.406$; $p <0.001$) ; приемане ($\beta=-0.291$; $p<0.05$); прилагане на наказания ($\beta=0.227$; $p <0.05$).

За **юношеска възраст** беше установена връзка между: **тревожността** и скалата за авторитарност ($\beta=0.261$; $p<0.05$); **депресията** и скалите за симбиоза ($\beta=0.432$; $p <0.01$); сътрудничество ($\beta=-0.243$; $p<0.05$); и опека (протективен стил) ($\beta= 0.321$; $p <0.05$); **агресията** и скалите за авторитарност ($\beta=0.201$; $p <0. 05$); прилагане на наказания ($\beta= 0.523$; $p <0. 001$); и емпатичност ($\beta= -0.316$; $p <0.05$).

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Детска възраст. Като цяло теоретичният ни модел за взаимовръзка между родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения в детска възраст беше потвърден (вж параграф „Теоретични модели на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши”). Не се потвърди очакваната взаимовръзка между протективния стил и агресията в детска възраст. Този резултат може да се обясни в контекста на разбирането на Р. Стаматов за влиянието на опеката върху агресията само като индиректно, базирано на недостатъчното развитие на социална компетентност у децата при сврахпротекция от страна на родителя (Стаматов, Р., 2008).

Не се потвърди очакваната положителна взаимовръзка между авторитарния родителски стил и агресията в детска възраст. Това е свързано с тезата за необходимост от силен авторитет в тази възраст, който да дава указания и да налага ограничения, доколкото децата все още не са се формирали като личности и експериментират с границата на позволеност.

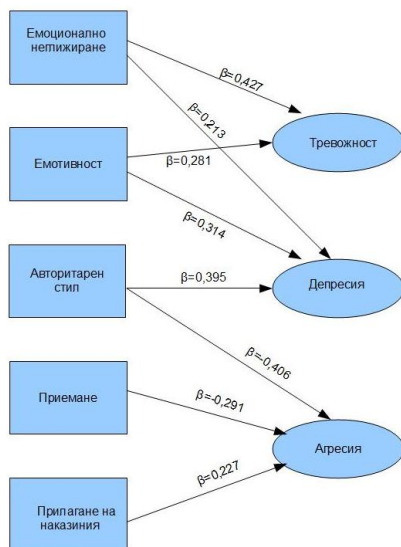
От друга страна, беше частично потвърдена хипотезата за взаимовръзка между приемането на детето, от страна на родителя, и наличието на определени емоционални-поведенчески нарушения. Оказва се, че липсата на приемане или явното отхвърляне, отразено в реверсивните айтеми и ниските стойности на скалата „приемане”, са свързани не с интернализирани нарушения- като тревожност и депресия, а с екстернализирани- като агресията. Този резултат може да бъде тълкуван в контекста на получените резултати за скалата „емоционално неглижиране”(отнасяща се до неявното отхвърляне и индиферентно отношение на родителя), показващи връзка на тази скала с интернализираните нарушения- депресия и тревожност. Оказва се, че индиферентното отношение на родителя, създаващо ситуация на неопределеност, довежда до тревога и потиснатост у детето, за разлика от родителско поведение на явно отхвърляне и обезценяване, водещо до съпротива и агресия.

Получените резултати за скалите „авторитарност“ при агресия ($\beta = -0.406$; $p < 0.001$) и депресия ($\beta = 0.395$; $p < 0.05$) и „прилагане на наказание“ при агресия ($\beta = 0.227$; $p < 0.05$) показват, че децата се нуждаят от правила и ограничения, но те не трябва да се налагат силово. Оказва се, че използването на принуждаваща, но без насилствени средства власт, в детска възраст е целесъобразно по

отношение превенцията на емоционално-поведенчески нарушения като депресията и агресията.

Резултатът за скалата „емоционално неглижиране“ при тревожност ($\beta=0.427$; $p<0.01$) и депресия ($\beta=0.213$; $p<0.05$) и за скалата „приемане“ ($\beta= -0.291$; $p<0.05$) показва, че в детска възраст индивидът е сензитивен към всяка форма на отхвърляне- явна или неявна, под формата на емоционално дистанциране и студенина. Това е следствие най-вече на обективна функционална и емоционална зависимост на детето от родителя в тази възраст. Както е видно използването на тези стратегии резултира в депресия и тревожност.

Резултатът за скалата „емотивност“ при депресия ($\beta= 0.314$; $p<0.01$) и тревожност “($\beta=0.281$; $p<0.05$) показва, че основна потребност на индивида в детска възраст е от сигурност, което е следствие на зависимостта на детето от родителя. Липсата на контрол върху проявата на негативни емоции- като гняв, от страна на родителя, създава атмосфера на несигурност и отсъствие на прогнозируемост, което се възприема се от детето като заплаха за удовлетворяване на потребностите му, и може да резултира в тревожност и депресия.

Емпирично изведен модел на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца

Можем да обобщим, че за детска възраст, с най-голяма значимост за развитието на емоционално-поведенческите нарушения имат

родителските стилове на: емоционално negliжиране ($\beta=0.427$; $p<0.01$) и авторитарност ($\beta=-0.406$; $p<0.001$). *Този резултат потвърждава тезата за основните потребности на детето, свързани, от една страна - от топлина и емоционална близост, а от друга - от правила, около които да организира поведението си.*

Юношеска възраст. Като цяло теоретичният ни модел за взаимовръзка между родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения в юношеска възраст беше потвърден (вж параграф „Теоретични модели на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенчески нарушения при деца и юноши“). Не се потвърди очакваната взаимовръзка между стила на емоционално negliжиране и възникването на определено емоционално-поведенческо разстройство като депресията. Това може да се обясни от гледна точка на обстоятелството, че на тази възраст юношата е постигнал известна емоционална независимост спрямо родителите си.

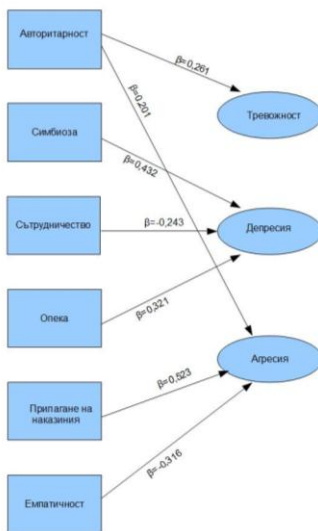
От друга страна, беше частично потвърдена хипотезата за взаимовръзка между емоционалната фузия (отразена в скалата „симбиоза“) на родителя и детето и наличието на определени емоционално-поведенчески нарушения у последното. Оказва се, че емоционалното сливане с родителя, довежда не до тревожност (свързана със заплахата за удовлетворяване на основната за този период потребност - от постигане на идентичност), а до депресия, свързана с отсъствието на самоопределение, водещо до липса на самоуважение, ниска самооценка и депресивни състояния.

Резултатите за скалите „авторитарност“ при агресия ($\beta=0.201$; $p<0.05$) и тревожност ($\beta=0.261$; $p<0.05$) и „прилагане на наказание“ при агресия ($\beta=0.523$; $p<0.001$) показват, че за разлика от детската възраст, в юношеската, индивидът е сензитивен не само към степента на строгост на наказанията, но и към всяка форма на принуждаваща власт, свързана с асиметричност на отношенията. Използването на тези стратегии резултира в тревожност и агресия, които могат да се третират като две страни на един общ механизъм, свързан с възприятието за заплахата по отношение на определени ценности, които в тази възраст са свързани със стремежа към еманципиране от родителската власт и равнопоставеност с възрастния. В потвърждение на този извод е резултата, получен за стратегията „сътрудничество“.

Резултатът за скалите „симбиоза“ при депресия ($\beta=0.432$; $p<0.01$) и „опека“ при депресия “($\beta=0.321$; $p<0.05$) се съгласува с по-горе направените заключения за потребността на юношата от еманципиране от родителя в емоционален, поведенчески и нормативен план. Използването на тези стратегии довежда до депресия, свързана с ниска

самооценка и преживявания на потиснатост, резултат от фрустриране на потребността на юношата от постигане на автономия от родителя.

Резултатът за скалата „емпатичност“ при агресия“ ($\beta = -0.316$; $p < 0.05$) показва, че въпреки стремежа си към независимост от родителя, юношата се нуждае от неговото разбиране и съчувствие, защото все още подобна еманципираност не е постигната.

Емпирично изведен модел на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при юноши

Можем да обобщим, че за юношеската възраст с най-голяма значимост за развитието на емоционално-поведенчески нарушения има стратегията на: симбиоза ($\beta = 0.432$; $p < 0.01$); опека ($\beta = 0.321$; $p < 0.05$) и на прилагане на наказание ($\beta = 0.523$, $p < 0.01$). *Този резултат е в съответствие с тезата за възрастовите задачи в този период, свързани с: постигане на емоционална независимост от родителите, базирана на потребността от уважение и приемане на индивидуалността на юношата от родителя (вместо на нейното репресиране чрез метода на наказание)*

ОБОБЩЕНИЕ И ИЗВОДИ

Както беше допуснато, установи се, че влиянието на семейната среда и родителските стилове е диференцирано по отношение както на възрастта, така и на специфичното емоционално-поведенческо нарушение.

Извод 1. Наличие на нееднородно влияние на основните параметри на родителския стил (топлота/контрол) върху дихотомията интернализирано/екстернализирано психично отклонение при деца и юноши. Емпиричното ни изследване има важни импликации за отношението на основните параметри на родителския стил - **топлота и контрол**, към дихотомията **интернализирано-екстернализирано** психично отклонение в детска и юношеска възраст.

За **детска възраст** изследването ни, като цяло, показва, че съществува **уникална връзка** между параметрите *топлота/контрол* и дихотомията – *интернализирани/екстернализирани* психични отклонения. В потвърждение на това твърдение са резултатите за детска възраст, показващи, че върху *интернализираните* психични отклонения като тревожността и депресията, оказват влияние родителски стилове, свързани с параметъра - *топлота* (като стила на емоционално дистанциране), а върху *екстернализираните* психични отклонения, като агресията, оказват влияние родителски стилове, свързани с параметъра - *контрол* (като авторитарния родителски стил и стилът на разрешаване

Резултатите за **юношеска възраст**, като цяло, показват **отсъствие на уникално влияние** на параметрите *контрол/топлота* върху дихотомията – *екстернализирано/ интернализирано* психично отклонение. Оказва се, че контролът като параметър на родителския стил оказва влияние както върху интернализираните, така и върху екстернализираните психични отклонения. Това е обяснимо от гледна точка на тезата за основните потребности в юношеския период, свързани с постигането на идентитет и освобождаване от емоционалната зависимост от родителя.

От друга страна, резултатите за детска възраст, както беше посочено, показват **уникално влияние** на параметъра - *топлота* върху интернализираните (емоционални) нарушения. Това е в потвърждение на тезата за основната потребност в тази възраст от приемане и емоционална близост с родителя, резултат от пълната зависимост (дори физическа) на детето от него и от обстоятелството, че това е период на формиране на самооценката и на защитната система.

Извод 2. Наличие на специфични ефекти на различните дименсии на контрола като параметър на родителските стилове, по отношение на емоционално-поведенческите нарушения. Резултатите показват, че параметъра - контрол има общи и специфични прояви в детска и юношеска възраст. Оказва се, че **общата проява** на контрола и в двата възрастови периода е свързана с прилагане на *авторитарния стил* на поведение с противоположен, обаче, психологически ефект, обясним със спецификата на тези периода. Резултатите за скалата „авторитарност“ показват, че в детска възраст има необходимост от

контрол и асиметрични отношения, за разлика от юношеската възраст, когато *авторитарността е целесъобразно да се трансформира в авторитет на родителя и симетричност на отношенията*

Специфична проява на този параметър в детска възраст е свързан с използването на *разрешаващия стил*, а в юношеска възраст - с използване на стила на *опека*. Тази специфика може да бъде обяснена с определени психични особености в двата възрастови периода. В детска възраст липсата, от една страна, на знание за правилата, а от друга, на тяхното прилагане (свързано с използването на разрешаващия стил) довежда до определени поведенчески отклонения, като агресията. В тази възраст се оказва, че разрешаващият стил може да бъде определен в термините на *занижен родителски контрол*. От своя страна, в юношеска възраст, за разлика от детската възраст, ролята на контролът се проявява по противоположния начин, а именно като *завишен родителски контрол*. В юношеска възраст този контрол се възприема като заплаха за автономията - основна ценност за юношата.

Извод 3. Наличие на диференциран ефект на авторитарния родителски стил по отношение на агресията в детска спрямо юношеска възраст. Оказва се, че в детска възраст липсата на авторитарност, и обратно, в юношеска възраст - наличието на авторитарност, водят до агресия. Това е обяснимо от гледна точка на определени психологични особености в двата възрастови периода. В период на несформирана личностна структура и зависимост е необходим силен авторитет, за разлика от периода, в който индивидът търси своето самоопределение и независимост. Оказва се, че поставянето на твърди граници, насърчаването на саморегулацията и спазването на дисциплината в детска възраст влияе благоприятно върху индивида. Обратно, слабият контрол, лишава детето от ценен опит и обучение, необходими за развитието на самоконтрола.

Извод 4. Наличие на специфичен ефект на различните дименсии на параметъра - топлота по отношение на дихотомията – интернализирани/екстернализирани психични отклонения

Резултатите показват влияние и на двете дименсии на параметъра - топлота: на неявното отхвърляне (свързано с родителския стил на емоционално дистанциране) и на явното отхвърляне (отразено съдържателно в реверсивните айтеми на скалата “приемане”). Оказва се, че неявното отхвърляне довежда до интернализирани психични отклонения - като тревожност и депресия, а явното отхвърляне - до агресия. Това е обяснимо от гледна точка на обстоятелството, че неявното отхвърляне е свързано с несигурност (а следователно и с тревожност), а явното - влияе върху самооценката (а оттам и върху поведението, като агресивното, свързани с утвърждаване на личността макар и по-деструктивен начин).

Извод 5. Наличие на недиференцираност на емоционалните процеси в детска възраст. Резултатите, макар и косвено, са в подкрепа на тезата за наличие на емоционална недиференцираност в детска възраст. Оказва се, че тревожността и депресията в детска възраст са повлияни от **едни и същи семейни фактори**, а именно -стилът на емоционално дистанциране; емотивност на родителя; и семейни конфликти.

Извод 6. Наличие на взаимовръзка между депресията и агресията. Резултатите показват наличие на общ фактор - *семейните конфликти*, влияещ върху тревожността и депресията при момчетата, от една страна, и върху агресията при момчетата, от друга страна, в детска възраст. Съществуват наблюдения и изследвания, които ни насочват към вероятната причина за тази полова диференциация в реакцията на семейни конфликти. Момчетата са по-склонни да интернализират причината за негативните събития, резултиращо в чувство на вина, за разлика от момчетата, които са по-склонни да екстернализират причината върху друг, проявявайки враждебност, вместо депресия (феномена „маскирана депресия“). В детска възраст съществуването на подобен механизъм на екстернализация изглежда правдоподобно, доколкото в тази възраст когнитивния елемент на депресивните преживявания почти отсъства, а самата депресия не може да се третира като устойчиво когнитивно-афективно образувание.

Класическата психоаналитична постановка визира връзка между агресията и депресията, но в обратна посока от тази на установената по-горе. Възможно е по-късно в процеса на социализация и интернализиране на моралните норми, което вече е факт в юношеската възраст, агресивността да се пренасочва навътре под формата на депресия.

Извод 7. Наличие на връзка между агресията и тревожността, което е в потвърждение на психоаналитична постановка. Резултатите показват наличие на общ фактор - *авторитарния стил*, влияещ както върху тревожността, така и върху агресивността в юношеска възраст. Можем да обясним този резултат в контекста на общия механизъм на реакция при заплаха (за каквато се възприемат методите, които се използват при авторитария стил) свързан с борба (агресия) или бягство (свързано с тревожност).

Извод 8. Наличие на уникален ефект на следните стратегии :

- *Емотивен стил.* Резултатите показват влияние на този стил само в *детска възраст*. Вероятна причина за това е, че децата възприемат проявените негативни емоции на родителя като заплаха, за разлика от юношата, който разграничава външната,

временна проявата на емоция от реално поведение и отношение.

- *Емоционална фузия.* Резултатите показват, че този стил влияе само в *юношеския период*, което е обяснимо от гледна точка на това, че юношата трябва да формира собствена идентичност като основна възрастова задача за периода.
- *Прилагане на наказанието.* Резултатите показват, че този метод влияе основно в *юношеска възраст*. В периода на юношеството този метод се възприема като незачитане на индивидуалността на юношата, която той болезнено преживява, доколкото постигането на самоопределение е основна задача за период. Интерактивният ефект на наказанието с авторитарността е аргумент в подкрепа на тезата, че наказанието като метод няма да има този травмиращ ефект, ако се използва в комбинация с наградата и подкрепата.
- *Ригидност.* Резултатите показват, че този стил влияе само в юношеството по отношение на агресивността. Този резултат довежда до заключението за необходимостта от редуване на авторитарни и демократични методи при общуването с юношата, който, от една страна, се нуждае от авторитет и насока, а от друга - от партньорство и свобода.

Извод 9. Наличие на диференцираност в ролята на майката и бащата при използване на различните родителски стилове. Резултатите показват влияние на пола на родителя в детството, което е в потвърждение на тезата за специфичната функция на родителя в този период.

Извод 10. Роля на непълното семейство върху поведенческите нарушения, като агресията, по отношение на момчетата в детска и юношеска възраст. Резултатите показват наличие на *уникална връзка между бащата и сина*, особено в детска възраст, когато момчето се нуждае от ролеви модел.

Извод 11. Диференцираност на ролята на родителя към детето в зависимост от поредността му в семейството (първо, второ дете). Резултатите показват, че позицията на второродено е свързана с по-голяма уязвимост на детето по отношение на родителски стилове - като авторитарния, което се обяснява с потребността от самоутвърждаване на фона на постигнатото от първороденото. Това е позиция, която го прави уязвимо за репресивни родителски стилове, които влияят пагубно върху „крехката” му самооценка.

Извод 12 . Наличие на полова диференциация по отношение на влиянието на родителските стилове в юношеския период. Оказва се,

че параметри на родителския стил, свързани с параметъра - *топлота* (а не контрол) продължават да бъдат значими в юношеството. Резултатите показват влияние, макар и слабо, на родителския стил на емоционално negliжиране и емпатия върху емоционално-поведенческите нарушения при *момчетата* в този период. Това довежда до заключението, че момчето, за разлика от момичето, в юношеството не преживява болезнено липсата на подкрепяща среда, доколкото подобна липса може да се възприема дори като своеобразно предизвикателство в процеса на самоутвърждаване.

Извод 13. Спецификация на класическата схема на моделите за родителство в детска и юношеска възраст.

Детска възраст. Доколкото основни параметри на родителския стил за детството се оказват и *топлотата* (от гледна точка на психическа близост) и *контрола* (от гледна точка на властта на родителя, въвеждащ и налагащ правилата) могат да бъдат разграничени следните дихотомични модели на родителстване като значими за емоционално-поведенческите нарушения в тази възраст: *отхвърлящ с/у приемащ*; *рестриктивен с/у пермисивен*.

Основания за дихотомичния модел *“отхвърлящ с/у приемащ”* дават резултатите, свързани с родителските стилове „емоционално negliжиране“ и „приемане“ в детска възраст, показващи значимостта на емоционалната връзка между родителя и детето за психичното здраве на последното. От друга страна основания за дихотомичния модел *„рестриктивен с/у пермисивен“* дава резултатите, свързани с родителския стил „авторитарност“ и „разрешаващия стил“, които показват, че децата са сензитивни не към наличието на родителска власт, а обратно- към нейното отсъствие. *Основният въпрос в детска възраст е: дали се упражнява или не родителската власт, дали се налагат или не правила и ограничения.*

Юношеска възраст. Основен параметър на родителския стил за **юношеството** се оказва *контрола* (от гледна точка на властта като начин на установяване на вертикални спрямо хоризонтални отношения между родителя и детето). От тази гледна точка отграничаваме следния дихотомичен родителски модел като значим за емоционално-поведенческите нарушения в тази възраст, а именно – *авторитарен с/у демократичен*.

Основания за дихотомичния модел *„авторитарен с/у демократичен“* дават резултатите, свързани с родителските стилове „авторитарност“ и „сътрудничество“, показващи, че юношата е сензитивен, за разлика от детето, към асиметричност в отношенията и принуждаваща власт, доколкото стремежът му е към постигане на еманципираност от света на възрастния, включително и в нормативен план. *Основният въпрос в юношеска възраст е: не дали се упражнява*

или не родителската власт, а дали тя се трансформира по посока на партньорски отношения.

В тази класификационна схема *контролът* като параметър на родителския стил е осмислен по нов начин, а именно като *власт на рестриктивност, респ. пермисивност*, свързана с необходимостта от въвеждане и налагане на „закона“ и правилата в детска възраст, съответно като *власт на авторитарност, респ. демократичност*, свързана с необходимостта от установяване на хоризонтални вместо вертикални отношения между родителя и детето в юношеска възраст.

Извод 14. Необходимост от комбинирано използване на родителските стратегии за превенция на емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши. Резултатите за детска възраст показват, че високото равнище на контрол би имало благотворно влияние, ако се съчетае с високо равнище на топлина, която се оказва основен фактор, влияещ върху емоционално-поведенческите нарушения в тази възраст.

ИМПЛИКАЦИИ ЗА РОДИТЕЛСКИЯ ТРЕНИНГ

В резултат на получените от нас резултати от емпиричното изследване върху тревожността, депресията и агресията при деца и юноши отграничихме няколко компонента, на които може да се базира обучението на родители.

За детска възраст резултатите показват значимост на емоционалното negliжиране, явното отхвърляне, авторитарността и прилагането на наказания – за възникването на емоционално-поведенчески нарушения. Това обуславя необходимостта родителите да прилагат подкрепящата и ръководна стратегии в поведението си към децата. Цели в обучението на родители се явяват:

- Придобиване на базисни познания за потребностите на индивида в детството.
- Овладяване на базисни умения за изразяване и проява на грижа
- Овладяване на стратегии за упражняване на родителската власт и прилагане на дисциплиниращи тактики.

За юношеската възраст резултатите показват значимост на авторитарността, прилагането на наказания, липсата на емпатичност и липсата на сътрудничество – за възникването на емоционално-поведенчески проблеми. Това обуславя необходимостта родителят да прилага ефективно не само подкрепящата и ръководната стратегия, но и стратегията на сътрудничество. Основна цел в обучението на родители се явява:

- Придобиването на умения и знания за сътрудничество и взаимодействие с юношата.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Получените от нас резултати посочват, че именно *топлотата и авторитета (а не авторитарността) на родителя, свързани с въвеждане на правилата на детска възраст и установяване на партньорски отношения в юношеска, са ключови за отсъствието на емоционално-поведенчески нарушения.*

Разбираемо е, че постигането на целта, свързана с психично здраво развитие на децата и юношите не може да се постигне чрез традиционното общуване. В тази връзка в разработката са представени техники, свързани с общуването между родителя и детето, базирани на основни постановки от психологията, в частност- психотерапията, някои, от които се използват и понастоящем в родителския тренинг.

В заключение можем да отбележим, че основният фокус на теоретичния и приложен аспект на разглеждането на емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши трябва да бъде насочен към разработване на превантивни по характер програми за ранни интервенции за работа с родители.

ПРИНОСИ

1. Въведена е широка теоретична рамка на концепциите за норма и патология на развитието в детска и юношеска възраст, включваща семейния контекст.
2. Разработена е теоретична концепция за интеракцията родител-дете в контекста на норма и патология. Изграден е теоретичен модел на емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши, обхващащ- методологичното или макро-равнище на взаимодействието родител-дете и „технологичното” или микроравнище на спецификация на това взаимодействие и неговите последици за психичното здраве.
3. В теоретичен план- изградена е нова класификационна схема на родителските стилове, концептуализирана в дихотомичните модели на – рестриктивност с/у пермисивност за детска възраст и авторитарност с/у демократичност за юношеска възраст
4. Извършена е систематизация на акумулираното до момента знание от теоретичните и емпирични изследвания в областта на родителските модели на поведение.
5. Предложени са техники, свързани с общуването между родителя и детето, базирани на овладяването, в обучението на родители, на постановки от основните психологически, в частност психотерапевтични подходи.

6. Въведени са нови класификационни признаци на отношенията родител-дете. От една страна, подборът на изследваните емоционално-поведенчески нарушения даде възможност за въвеждане на класификационен признак при анализа на последиците от родителските стилове, свързан с- дихотомията интернализирани-екстернализирани нарушения. От друга страна, изследването на повече от една възрастова група даде възможност да се въведе квалификационен признак при анализа на родителските стилове, свързан с- ефекта на специфичност, диференцираност и универсалност.
7. В практико-приложен план е предложен и въведен нов метод за изследване на родителския стил, който следва обобщен концептуален модел на родителското поведение. Методът представлява нов диагностичен инструмент за оценка на родителския стил на поведение, с което е обогатен инструментариума на клиничната и консултативна психология. Този диагностичен инструмент дава възможност за изследване на допълнителни параметри на родителския стил, традиционно пренебрегвани – като емотивност на родителя, фрустрация на желанията на детето и др.
8. Емпирично е установено влиянието на различните параметри на родителския стил върху емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши. Изградени са, на базата на емпиричното изследване, модели на взаимовръзките на родителските стилове и емоционално-поведенческите нарушения при деца и юноши.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Монография:

- Психологическа помощ за деца и юноши (с фокус към семейството), 2013, София: "Пропелер".

Статии:

- Influence of family climate on emotional disorders. Abstract book-28 International Congress of psychology, China, 2004.
- Влияние на семейния климат върху депресията и тревожността. Сборник научни доклади-III Национален конгрес по психология, Изд.: Софи-Р", 2005.
- Влияние на семейната среда върху агресията и депресията в детска възраст. Сборник доклади от Регионалната конференция по психология за югоизточна Европа, София, 2009.
- Family environment influence on the aggression and depression in childhood. Личност в развивающемся образовательном пространстве. Материалы международной научно-практической конференции. Уфа, 2010
- Семейна среда и психично благосъстояние. Специална педагогика, 2011г
- Психологически възгледи за влиянието на родителското поведение върху психичното здраве на децата. Сборник по клинична и консултативна психология, София, 2012.
- Психотерапевтични взаимоотношения в семейството: Един алтернативен подход. Доклад, изнесен на конференцията „Човекът във фокуса на актуални психологични изследвания“, София, 2013г. (под печат)
- Депресията в детска и юношеска възраст: семеен контекст. Педагогически новости, 2013, 1.